

III. A MÁSODIK BÉCSI DÖNTÉS MEGHOZATALA ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

Fegyveres konfliktus küszöbén

A tárgyalások megszakításának napján a magyar kormány több olyan intézkedést is foganatosított, amelyek már a Románia elleni katonai támadás előkészítését célozták. A katonák aratási szabadságolását beszüntették, s újabb három hadtestet mozgósítottak harmadik hadseregeként, amelyet a határ mentén elhelyezett első és második hadsereg jobbszárnyán állítottak föl. A mozgósított alakulatok parancsot kaptak, hogy augusztus 28-án legyenek készen az indulásra.¹ Magyarország egész mozgósítható emberanyaga, mintegy 400 000 fő állott fegyverben. Közben nagyszabású légvédelmi előkészületeket is rendeztek Budapesten, főleg azért, hogy ezzel is nyomást gyakoroljanak a románokra.²

A vezérkar azonban tisztában volt a számára kedvezőtlen erőviszonyokkal, s be nem vallott aggodalommal szemlélte a román védelem erősödését, amely minimálisra csökkentette egy magyar támadó hadművelet esélyeit. A katonai hírszerzés jelentése szerint néhány nappal a tervezett magyar támadás előtt az Erdélyben lévő román egységek összlétszáma 450 000 fő körül mozgott, és újabb csapatok beérkezése is várható volt. Werthéknek tudomására jutott: a román katonai vezetés elszánta magát arra, hogy háború árán is megőrzi az erdélyi területeket.³ Bárdossy is úgy értesült, Dragalina tábornok kijelentette: számukra becsületbeli kérdést jelent a magyar-román ellentétek fegyveres rendezése.⁴

Egyre több incidensre, légtérsértésre került sor mindkét oldalon. Augusztus 25-én a romániai Mehedintzi megye prefektusa jelentette, hogy aznap három magyar bombázógépet észleltek Szörény és Hunyad megyék légtere fölött.⁵ Az augusztus 30-i román lapokban

megjelent hivatalos közlemény⁶ szerint az utóbbi időben magyar katonai repülőek Brassóig, Alvincig és Szamosfalváig is eljutottak, „a román állammal szemben ellenséges tartalmú” röpcédulákat dobva le. Ugyanezen változat szerint augusztus 27-én egy román vadászgép a Nagyváradtól északra lévő Székelyhíd község felett eltalált egy „C. A. 112” jelzésű magyar bombázót, és visszatérésre kényszerítette. A közlemény arról is beszámolt, hogy 28-án egy magyar gép a szatmárnémeti civil repülőteret bombázta, de a román léghárítás leszállásra kényszerítette, s a személyzetet fogságba ejtették.⁷

A 27-i incidenssel kapcsolatban a magyar verzió az volt, hogy a bombázót a debreceni vasútállomás felett, tehát magyar légtérben támadta meg és lőtte le egy román felségjelű vadászgép. Csáky utasította Bárdossyt, hogy az eset miatt a legerélyesebben tiltakozzon a román külügyminisztériumban, és „szuverenitásunk minősíthetetlen megsértése ellen a bűnösök megbüntetését, morális elégtételt, valamint anyagi kártérítést” követeljen.⁸ A követ még aznap felkereste Manoilescut, aki kijelentette: minden incidenst sajnálatosnak tart, súlyosan elítél, és szigorú vizsgálatot indít. A külügyminiszter azzal bocsátotta el Bárdossyt, hogy egy háborút elképzelhetőnek tart a két állam között ha a magyar fél ezt akarja, de sohasem fogja megengedni, „*hogyan ezt túl heves katonák incidensekkel előidézzék*”.⁹

Nemcsak a román–magyar, de a szovjet–román határon is rendkívül feszültté vált a helyzet. 28-i naplóbejegyzésében II. Károly a román légtérbe való „állandó magyar és szovjet berepülésekről” írt, s arról, hogy „*sor került az első légicsatákra: Nyugaton mi lőttünk le 2 magyar repülőt, míg Keleten mi veszítettünk 3-at, 2 halottal a csatában. A berepülések kérdése kezd nagyon súlyossá válni. Nagyon energikusan kell tiltakoznunk, mert nem lehetünk mindenki játékszere*”.¹⁰ A bukaresti katonai vezetés kétfrontos háborúval számolt, de abban bízott, hogy a nyugati fronton, tehát a magyarok ellen a román hadsereg sikerrel veheti fel a harcot. A Țenescu helyébe lépett új vezérkari főnök, Gheorghe Mihail augusztus 26-án „szomorú, de reális” képet festett az uralkodónak a

helyzetről: „a dolgok mostani állása szerint harcolnunk kell a magyarok ellen, akikkel szemben sikereket érhetünk el, míg Keleten, a Szovjettel szemben, szükség esetén engedniünk kell”.¹¹

Budapesten élt még némi remény arra nézve, hogy a megszakadt román–magyar tárgyalások rövid időn belül újakezdődhetnek. Hory emlékiratai szerint Csáky a román álláspont augusztus 24-i módosulásából arra következtetett, hogy Bukarest esetleg engedni fog merevségéből; 25-én még abban is reménykedett: módjában lesz Manoilescu külügyminiszterrel személyesen tárgyalni.¹² Vörnle külügyminiszter-helyettes is azt közölte aznap Talamóval, hogy a tárgyalások következő fordulóján lehet, Csáky is ott lesz majd. Vörnle megítélése szerint a megbeszélések talán túljutottak a holtpontra, s ehhez a Magyarországon bevezetett katonai intézkedések is hozzájárultak. Azt sem tartotta azonban kizártnak, hogy Bukarest újból csak halogató célú tárgyalásokat kíván folytatni a román katonai intézkedések befejezése céljából.¹³

Bárdossy 25-én, Bukarestben átadta a magyar kormány meghívóját a tárgyalások újabb, a Margit-szigeten, Szegeden, esetleg Kalocsán, augusztus 27-én vagy 28-án tartandó fordulójára.¹⁴ Másnap, 26-án Manoilescu jelezte Bárdossynak, hogy a megbeszélések még 29-én sem kezdhetik el. Közölte: ragaszkodik a romániai helyszínhez, mert fél, hogy a „román delegációt Magyarországon triumfáló tömegek fogadnák”, ettől viszont „meg akarja kímélni” a küldötteket. Állítása szerint a budapesti román követ útján már 25-én meghívta a magyar bizottságot Turnu Severinbe.¹⁵ Ez azonban nem felelt meg a valóságnak, ugyanis 26-án reggel Gigurtu, Manoilescu és Pop egy hármas megbeszélésen úgy döntött, a magyar meghívásra adott válasszal várnak még 24 órát, és ez idő alatt Berlinben próbálnak eredményt elérni, „a román tézis igazságát bebizonyítani”. Véleményük szerint minden, Budapest felé teendő lépés amúgy is kudarcra volt ítélve.¹⁶ Valószínűleg e 26-i hármas tanácskozás nyomán változott meg Manoilescu álláspontja, ugyanis előző nap késő este még azt közölte Ghigivel, hogy a tárgyalásokat 28-án „fel lehet újítani egy plenáris üléssel, feltehetőleg Magyarországon”.¹⁷

Talán a Bárdossyval történt 26-i találkozó következtében, Manoilescu ismét módosított álláspontján, s aznap valóban utasította Crutzescut, lépjen kapcsolatba a magyar külügyminisztériummal. A román követ 26-án köszönetet mondott Budapesten a tárgyalásokra szóló meghívásért, majd azt kérte kormánya nevében, hogy a megbeszélések *„esetleg mégis Romániában folytatódjanak, mert [a] románoknak nehéz lenne a helyzetük Magyarországon. Hiszen a románok játsszák a nehéz szerepet, [a] magyarok a könnyűt. Ez azonban csak kérdés és nem meghívás visszautasítása”*.¹⁸ Manoilescu e lépéssel is valószínűleg időt akart nyerni, legalábbis addig, amíg Berlinben el nem érik a remélt eredményt.

Nézzük, mit tett a román vezetés a tengelyhatalmak támogatásának elnyerése érdekében.

II. Károly augusztus 25-én elfogadta a Turnu Severinből hazatért Pop javaslatát arra nézve, miként lehetne az előző napi külügyminiszteri utasítással elkövetett Turnu Severin-i „hibát” jóvátenni. Eszerint:

- vagy ki kell csikarni – akár közvetett, akár közvetlen úton, a tengelyhatalmak révén – Magyarország hozzájárulását a lakosságcsere elvéhez,
- vagy pedig biztosítékot kell szerezni Berlinből arra nézve, hogy Románia nem lesz rákényszerítve annál nagyobb terület átadására, mint amennyit a lakosságcsere vonna maga után.¹⁹

A német követtel még aznap, augusztus 25-én külön-külön találkozott Manoilescu és Pop. Fabricius elmondta Popnak, hogy mivel Németország nem avatkozik be a két állam vitájába, ezért nehéz lesz a kért biztosítékot megszerezni, bár ő javasolni fogja ezt a német kormánynak.²⁰ A Manoilescu–Fabricius találkozón²¹ a román külügyminiszter kijelentette: bár léteznek különbségek Pop és az ő álláspontja között, valójában igazat ad Popnak, s ő is azon a véleményen van, hogy csak abban az esetben lehet újrakezdeni a tárgyalást, ha már a magyarok elismerték az etnikai elv létjogosultságát. Fabricius azt válaszolta: Popnak nincs igaza, mert a román fél semmit sem adna fel az elveiből azáltal, hogy felmutatna egy tényleget, amelyet szigorúan a lakosságcsere végrehajtásához köt-

ne. Manoilescu ekkor megkérdezte: hajlandó lenne-e Berlin nyomást gyakorolni a magyar kormányra, hogy előzetesen elismertessen vele egy tézist, „ami a Führeré is”? A követ véleménye szerint egy ilyen kérés visszautasításra találna, mint ahogy Budapest hasonló kéréseit is elutasította Németország.²²

Másnap, 26-án – a már említett hármas megbeszélésen elfogadottak értelmében – a román külügyminiszter egy Berlinnek címzett hosszú jegyzéket állított össze, amelyben áttekinti a Turnu Severin-i tárgyalásokat, és kifejti álláspontját a román–magyar vitában. A dokumentum mindvégig az egy hónappal korábbi, salzburgi (berchtesgadeni) találkozóra „szellemére” hivatkozik, s ennek alapján igyekszik cáfolni a magyar területi követelések létjogosultságát. Manoilescu részletesen kifejti, hogy e követelések figyelmen kívül hagyják „a Führer által is támogatott” etnikai elvet, Románia viszont „egy pillanatig sem” tért le a Salzburgban kijelölt útról. A jegyzék eredeti változata²³ egy Berlinnek szóló felhívással zárult, miszerint Bukarest „tisztázó” választ vár: megfelel-e az etnikai elv a német elképzeléseknek, és számíthat-e Románia arra, hogy nem kell a jövőben eltérnie ettől az elvtől. Ernest Urdăreanu, a király egyik legfőbb bizalmasa azonban „bizonyos hibákat” fedezett fel a szövegben, amelyeket kijavított.²⁴ Az elkészített új szövegváltozat²⁵ felépítése, érvrendszere megegyezett az előzőével. Eltérés mindössze a dokumentum végén észlelhető, itt ugyanis egy Berlinhez intézett kérdés szerepel: mivel eddigi erőfeszítései zsákutcába torkollottak, mit tegyen Bukarest annak érdekében, hogy a salzburgi szemlélet és célkitűzés megvalósuljon?²⁶ A román vezetés, amely meg volt győződve, hogy az etnikai elv feltétlen német támogatást élvez, e jegyzékkel feltehetően jelezni kívánta, hogy eszköztára kimerült, és a Magyarországgal való rendezés ügyében a további lépéseket Berlintől várja.²⁷

A jegyzéket eredetileg Romalónak kellett volna átnyújtania a német külügyminisztériumban. Erre azonban az idő rövidsége miatt már nem került sor: 26-án este ugyanis a német s az olasz kormány is hazarendelte budapesti és bukaresti követeit, ezzel pedig világossá vált, hogy küszöbön áll a kérdés valamilyen formá-

ban történő nagyhatalmi rendezése. Manoilescu ezért a dokumentum alapján két, azonos tartalmú emlékeztetőt készített, s ezeket azzal a kéréssel adta oda a hazautazó Fabriciusnak és Ghiginek, nyújtsák át kormányaiknak.²⁸

Berlin támogatásának elnyerését célozta Gigurtu augusztus 27-i, Ribbentropnak címzett levele is.²⁹ Hosszas történeti fejtegetések után a miniszterelnök újból leszögezi kormánya álláspontját, miszerint Magyarországgal csak a lakosságcsere elvének alapján hajlandó kiegyezni. A székelyeknek – amennyiben nem kívánnának áttelepülni – megengedné a helybenmaradást, különleges autonómiát biztosítva számukra. Teljesen elfogadhatatlannak tartja az Erdély kétharmad részének átengedésére vonatkozó magyar kérést, mivel az kétféle román elvesztésével járna, s „a nemzeti egység és erő széttözrűsítését” vonná maga után, ami a dokumentum szerint Németország érdekét sem szolgálná. Erdélyt „a románság fellelegvárának” nevezi, s kijelenti: a román nép akár létét is hajlandó fölládozni a nemzeti egység megőrzésért. Gigurtu egyben közli Ribbentroppal, hogy a Führer „javaslatának” megfelelően a román kormány kész az egész Cadrilatert átadni a bolgároknak. A levél azonban már nem befolyásolhatta érdemben az elkövetkezendő napok eseményeit.

Ugyanaznap, 27-én, egy utólag sokat vitatott lépésre szánta el magát Manoilescu. A román külügyminiszter távirati utasítást adott berlini és római követének: közvetítsék a tengelyhatalmak kormányai felé „*azt az állhatatos kérelmet, hogy ne hozzanak semmiféle minket érintő döntést anélkül, hogy megkérdeznének*”.³⁰ Az utasítás azonban azt is leszögezte: „*ha valódi döntőbíráskodásról van szó, azt el kell fogadnunk, s abban az esetben, ha elfogadjuk a döntőbíráskodás elvét, olyan eljárásra kerüljön sor, amelynek folyamán hallathatjuk hangunkat és megtehetjük javaslatainkat*”.³¹ Manoilescu ezzel gyakorlatilag elfogadta a döntőbíráskodás elvét. Ezt emlékirataiban is kifejti a távirat kapcsán. „*Lényegében, az összes megkapott biztosíték után – írja –, én nem egy formai döntőbíráskodástól [arbitraj formal], hanem egy tényleges döntőbíráskodástól [arbitraj de fapt] félttem, az olyantól, mint amilyent Hitler köztünk*

*és a bolgárok között vitt véghez, amikor is kategorikusan elmondta véleményét a fejünk fölött.*³²

Miként járt el Bossy és Romalo az olasz, illetve a német fővárosban?

Rómában a követet a Bécsbe készülődő Ciano helyett Filippo Anfuso kabinetfőnök fogadta. Bossy aggodalmát fejezte ki az iránt, hogy a tengelyhatalmak képviselői Bécsben „ugyanolyan kategorikus ajánlást” tesznek majd Romániának, mint amilyent július 31-én a Führer tett Dél-Dobruzsza átadásával kapcsolatban. Kormányának nevében kérte, hogy „*az esetleges ajánlás kibocsátása előtt*” hallgassák meg őket is. Ciano nevében Anfuso megnyugtatta, hogy Bécsben lehetőség lesz a román álláspont részletes kifejtésére.³³

Mivel nem áll rendelkezésünkre a Manoilescu-féle augusztus 27-i követutasítás teljes szövege,³⁴ százszázalékos bizonyossággal nem tudjuk megállapítani, szerepel-e benne tételesen a döntőbíráskodásra való felkérés. Az augusztus 27-i, délután öt órai Romalo–Woermann megbeszélésről készült német feljegyzésből (9. sz. *dokumentum*) viszont egyértelműen kiderül, hogy a berlini román követ a bukaresti kormányra hivatkozva kérte fel aznap – újból – döntőbíráskodásra a tengelyhatalmakat. „*A román kormányának az a kívánsága – olvashatjuk a feljegyzésben –, hogy ne jöjjenek létre fait accompli-k [azaz befejezett tények – L. B. B.] a magyar–román kérdésben. A román miniszterelnök és a román külügyminiszter már kijelentették, hogy elfogadják a tengelyhatalmak döntőbíráskodását, és ezt az álláspontjukat fenntartják. Feltételezik azonban, hogy ebben az esetben mindkét felet meghallgatják, úgy, hogy a döntést az összes tények és ügyek ismeretében hozzák meg. [...] A román kormány ugyanakkor kész egy Magyarország és Románia közötti konferenciára is a tengelyhatalmak képviselőinek elnöklete alatt.*”³⁵

Ugyanaznap este Woermann közölte Sztójayval, hogy a nap folyamán Romalo kétszer is felkereste őt, és többek között kijelentette: a „*románok elfogadnák [a] tengelyhatalmak döntőbíráóságát*”, de kéri, hogy érvelésüket előadhassák.³⁶ A délután öt órai megbeszélés, amelynek német dokumentumából fentebb hosszasan idéztünk, az aznap két találkozó közül időben a második volt. Az elsőről

Romalo délután kettőkor jelentett; a jelentés³⁷ alapján úgy tűnik, az első megbeszélésen a követ még nem hozta szóba Woermann előtt a döntőbíráskodás kérdését; feltételezzük, hogy csak ezt követően kaphatta kézhez Manoilescu erre vonatkozó utasítását.

Az augusztus 27-i két Woermann-Romalo találkozó ténye is jelzi, mekkorát „tévedett” Manoilescu, amikor emlékirataiban azt állította, hogy Romalónak senkit sem sikerült aznap elérnie Berlinben.³⁸ Nem érthetünk egyet Aurică Simion történész állításával sem, miszerint Woermann „meghamisította” volna Romalo közléseinek értelmét.³⁹ E megállapítással Simion közvetve azt próbálja bizonyítani, hogy augusztus 27-én a román fél nem kérte a tengelyhatalmak döntőbíráskodását. A „hamisítást” azonban Simion nem támasztja alá tényekkel, és tudomásunk szerint mindeddig nem is került elő olyan dokumentum, amely a Woermann-jelentésben foglaltakat az eddigiekhez képest más megvilágításba helyezné.

Milyen lépéseket tett a magyar diplomácia ezekben a napokban Berlin felé?

Csáky augusztus 25-én és 26-án is találkozott a német követtel. Mint arról az olasz kollégájának Erdmannsdorff beszámolt,⁴⁰ 25-én „meglehetősen kemény hangvételű” megbeszélést folytatott a magyar külügyminiszterrel. Csáky elmondta: a helyzet úgy alakult, hogy nem lát módot a Romániával való konfliktus elkerülésére. „Élénken panaszkodott” a bukaresti német követ magatartására és viselkedésére, majd megkérdezte, mi a berlini álláspont az Erdélyre vonatkozó magyar követelést illetően. Erdmannsdorff azt sugallta Csákyknak, erről a berlini magyar követ útján kérjen tájékoztatást.⁴¹

A másnapi megbeszélésükön Csáky közölte: Sztójay révén a magyar kormány többek között az alábbi kérdéseket intézi Berlinhez:

- A birodalmi kormány magyar-román konfliktus esetén szigorú vagy jóindulatúan semleges magatartást tanúsítana-e?
- Megegyezik-e Berlin véleménye Fabricius azon kijelentésével, miszerint a román kormány Turnu Severin-i javaslata képezi a probléma egyedüli megoldását?

Csáky saját nehéz helyzetét ecsetelte Erdmannsdorff előtt: a kormányzó és a hadsereg – mondta – azzal vádolják, hogy elfogadja

a románok halogató politikáját, s ezáltal egy várható magyar támadás rizikója fokozódhat. Németország őszinte barátjaként tüntetve fel magát, aki a német-magyar barátság érdekében áldozatokat is hajlandó hozni, bizalmasan közölte a követtel: Hitlernek Horthyhoz intézendő üzenete elegendő lenne, hogy Magyarországot a támadástól visszatartsa.⁴² Csáky felhívta a német követ figyelmét „az erdélyi magyarság rendkívüli izgatottságára” is, ami „napról-napra fokozódik, friss román egységek beérkezése és ennek következménye miatt”.⁴³

Egy írásbeli feljegyzés hátrahagyásával Sztójay augusztus 27-én tette fel Woermann külügyi államtitkár-helyettesnek a Csáky által megfogalmazott kérdéseket.⁴⁴ Az emlékirat, miután aggodalommal szólt az Erdélyben állomásozó összesen 20 román hadosztályról, amelyek nagy részét a magyar-román határra vonultatták fel, leszögezte: Budapest továbbra is arra törekszik, „*hogy a román kormányt minden eszközzel a tárgyalóasztalhoz ültesse*”. Beszámolt arról, hogy Budapest augusztus 29-re meghívta a román küldöttséget Magyarországra, a javaslat azonban visszautasításra talált. Ebben a helyzetben – vonja le a következtetést a memorandum – „*a magyar kormány kénytelen a kérdés katonai megoldásával foglalkozni, [...] beavatkozása időpontját [pedig] saját magának kell meghatároznia*”.⁴⁵

Mivel magyarázható, hogy a memorandumot közvetlenül a tervezett magyar katonai akció megindítása előtti nap délutánján adták át, szinte kész helyzet elé állítva ezzel a németeket, holott éppen Berlin álláspontjára voltak kíváncsiak Budapesten? Dombrády Lóránd hadtörténész két feltételezést vázol. Az első szerint a magyar támadás elhatározása csupán a németeknek szánt blöff volt, annak érdekében, hogy az erdélyi kérdést a holtpontról elmozdítsák. A második változat alapján Teleki valóban el akarta indítani a csapatokat, az esetleges német retorziót is vállalva, s pont azért nyújtották át oly későn a memorandumot, hogy ne legyen idő Berlin közbelépésére. Ha ez utóbbi a megoldás – folytatja Dombrády –, úgy Teleki nem számolt azzal, hogy Werth és Csáky időben figyelmeztette a németeket.⁴⁶

A miniszterelnök augusztus 20-a táján íródott, a Turnu Severin-i tárgyalások kapcsán már említett levelének ismeretében úgy véljük, a háborús konfliktussal való fenyegetőzés nem volt blöff, és Teleki valóban elszánta magát – más kiutat nem látva – a hadsereg megindítására. A feltételezést, miszerint a kezdeti vonakodás után a miniszterelnök végül Erdély fegyveres visszafoglalása mellett döntött, az is erősíti, hogy Teleki egyrészt úgy gondolta: a magyar társadalom „nem küzdött meg” az eddigi terület-visszacsatolásokért, másrészt pedig külpolitikai önállóságát is jelezni tudta volna Magyarország egy önálló akcióval.⁴⁷ Mivel azonban még reménykedett, hogy a fegyveres konfliktus megelőzése végett Hitler Bukarestben is latba veti befolyását, az augusztus 27-i memorandumot feltételezésünk szerint a magyar kormány a Berlinre való nyomásgyakorlás eszközeként használta.

Teleki nézetét a fegyveres akcióról kormánya többi tagja és a vezérkar is osztotta, akárcsak Bethlen István, az akkori magyar politikai élet „grand old man”-je, akinek továbbra is jelentős befolyása volt Horthyra. A budapesti politikai pletyka szerint egyébként,⁴⁸ amit a német hírszerzés rögzített, a sikeres katonai akciót követően az autonóm Erdély politikai vezetője Bethlen lett volna.

A tengelyhatalmak közbelépése

Vegyük sorra, milyen katonai és diplomáciai lépéseket fogantatott Berlin s Róma a Turnu Severin-i tárgyalások megszakadását követően. A magyar katonai intézkedésekről Erdmannsdorff budapesti német követ már augusztus 24-én beszámolt kormányának. Jelentette, hogy Magyarország minden valószínűség szerint katonai akciót kezd Románia ellen, amennyiben a tengelyhatalmak nem avatkoznak be.⁴⁹ Rómába is aggasztó jelentések érkeztek egy várható magyar támadásról, s ezért augusztus 25-én Ciano utasította berlini nagykövetét, tudakolja meg: a német kormány nem tartja-e indokoltnak Magyarország emlékeztetését „a július 10-i müncheni találkozó szellemére, és arra, hogy Magyarországnak kell viselnie a felelősséget katonai akciójának következményéért”.⁵⁰ Vála-

szában Ribbentrop közölte, még nem tudott döntést hozni arról, szükséges-e valamilyen akciót kezdeményezni a magyar kormány felé.⁵¹ Egy másik aznapi üzenetében a német külügyminiszter kilátásba helyezte a döntést „egy Budapest felé teendő lépés szükségességéről, a magyarok megfélemezése érdekében”, és Ciano tudomására hozta, hogy este találkozni fog a Führerrel.⁵²

A magyar-román feszültség fokozódása mellett riasztó hírek érkeztek Berlinbe a román-orosz határról is: az augusztus 25-26-i jelentések erős orosz csapatösszevonásokról számoltak be.⁵³ A román hatóságok által 26-án este lehallgatott telefonbeszélgetésekből is fény derül arra, hogy Berlin igencsak aggódott a magyar-román háborús veszély és a szovjet-román határszéli feszültség növekedése miatt. Egy Klaus Schickert nevű, Bukarestben tartózkodó német újságíró az iránt faggattak Berlinből, igaz-e a hír, miszerint a román határ menti nagy szovjet csapatösszevonások miatt hasonló román lépésekre is sor került, és hogy magyar-román háborús veszély fenyeget. Az újságíró nem tudott érdemben válaszolni.⁵⁴ Ugyanaznap este a bukaresti német követség arról tájékoztatta a birodalmi hadügyminisztériumot, hogy értesülései szerint az orosz csapatmozgások s a katonai erősítések folytatódnak, és „*a románok aggodalmait foglalkoztatnak minket*”.⁵⁵

Hitler félt a ploiești-i olajmezők irányába történő gyors szovjet előretörés veszélyétől. Katonai vonalon ezért felhívta a román nagyvezérkar figyelmét a fennálló veszélyre, és ellenintézkedéseket fogantatosított. 26-án tíz hadosztályt kelet felé irányított, ezenkívül két páncélos hadosztályt küldött a megszállt Lengyelország délkeleti csücskébe, hogy szükség esetén azok bevetésével elfoglalhassa a román olajvidéket.⁵⁶ Az egyre sokasodó kedvezőtlen hírek hatására a birodalmi kancellár úgy döntött, nem csak megelőző katonai intézkedésekre, de a tengelyhatalmak gyors diplomáciai beavatkozására is szükség van. E lépéssel elsősorban egy magyar-román fegyveres konfliktus kitörését kívánta megelőzni, amely konfliktus esetleg az egész balkáni térségre kiterjedt volna, és a nem kívánt szovjet beavatkozás kockázatát is magában rejtette.

A magyar–román kérdés sürgős nagyhatalmi „megoldása” érdekében augusztus 26-án mozgásba lendült a német és az olasz diplomácia. Ribbentrop augusztus 26-án telefonon közölte Cianóval: Németország mindenáron el akarja kerülni a balkáni krízist, s ezért olasz kollégájával együtt a magyar és a román külügyminisztert Bécsbe hívná, „közlendő velük a *Tengely tanácsát, keressenek barátságos megoldást.*” Mindezt természetesen fenyegetésnek kell kísérnie – fűzte hozzá. Ciano és Mussolini egyetértett vele.⁵⁷ Ezzel szinte egyidőben, mint már említettük, mindkét tengelyhatalom hazarendelte budapesti és bukaresti követét. Elutazásuk előtt Ciano utasítására az olasz követek közölték a magyar, illetve a román kormánnyal: azért hívták őket haza, mert „*a két tengelyhatalom megvizsgálja a problémát, ezért időközben ne kövessenek el semmi olyant, ami súlyosbíthatná a helyzetet.*”⁵⁸

Ribbentrop Fuschlba várta Erdmannsdorffot és Fabriciust, valamint Németország gazdasági megbízottját, Clodius követet. Mindhármutat felkérte: vázolják javaslataikat az új román–magyar határra vonatkozóan. Egy lehallgatott telefonbeszélgetés szerint Ribbentrop augusztus 26-án este fél kilenckor közölte Fabriciusszal a hírt, hogy a követnek másnap reggel utaznia kell. A külügyminiszter többek között ezeket mondta a telefonba: „*Mi figyeljük az ottani tárgyalásokat. Ebben az ügyben kapcsolatba léptünk az olasz kormánnyal. Rendezni akarunk [Vrem să aranjam]. [...] Nézzon utána, mi van azokkal a revíziókkal. Ismeri a kérdést, de még informálódjon. Egyébként Gurgunak is megmondtam, hogy valamire jutni kell. Beszélünk kell Cianóval és Önnel. Találnunk kell egy utat. [...] Ki akarjuk bogozni ezt az egész kérdéskört...*”⁵⁹

A magyar–román viszály leglényegesebb kérdésében, a határkérdésben augusztus 27-én született meg a döntés. Ezt Hitler hozta meg aznap egy szűk körű tanácskozáson, amelyen rajta és Ribbentropon kívül még két személy vett részt: Gustav von Steengracht báró és Friedrich Gaus, a birodalmi külügyminisztérium egy beosztottja.⁶⁰ A megbeszélésről nem maradt írásos feljegyzés; közvetlen előzményeiről mindmáig a leghitelesebben Andreas Hillgruber német történész számolt be, aki Fabricius 1952-es közlése-

ire támaszkodott könyvében.⁶¹ Hillgruber alapján a következőkben foglaljuk össze, milyen határelképzelések kerültek Hitler asztalára augusztus 27-én, és milyen elhatározásra jutott a német diktátor Berchtesgadenben.

Fabricius és Erdmannsdorff 27-én megérkezett Fuschlba, ahol Ribbentrop meghallgatta elképzeléseiket az új határvonalról. Fabricius feltehetően az általunk már ismertett, augusztus elején kidolgozott elképzelését vázolta, amely nagyjából észak-dél irányba húzta volna meg a határt, s a történeti Erdélyen kívül eső területeket szánta Magyarországnak. Mint emlékszünk rá, ez Arad megye nélkül 20 000, vele együtt pedig mintegy 27 000 km²-nyi területet jelentett.⁶² Ezt azonban Ribbentrop nem tartotta kielégítőnek, s hozzátette Kolozsvárt. Az így kiegészített javaslat térképét már meg is rajzolták, amikor Clodius, aki elmondása szerint a magyar igényeket jól ismerte, meggyőzte Ribbentropot, hogy a Székelyföldet feltétlenül Magyarországhoz kell csatolni. Következésképpen kidolgoztak egy alternatív tervezetet is, miszerint Észak-Erdélyből egy viszonylag keskeny sávot kellene Magyarországnak átadni, amely a székely területen tölcészerűen kiszélesedne. Mindkét javaslatot – a Kolozsvárral kibővített Fabricius-, illetve a Clodius-féle tervet is – Hitler elé terjesztették.

Útban Berchtesgaden felé, Fabricius figyelmeztette Ribbentropot, hogy a két javaslat összevonása „elviselhetetlen helyzetet” teremtené Románia számára, ezért egy ilyen megoldást el kell kerülni. Hitler előtt azonban a követnek már nem volt módja ezt kifejteni, mivel sem ő, sem Erdmannsdorff a döntő tanácskozáson nem vehetett részt. Fabricius félelme beigazolódott: Hitler összeolvasztotta a két tervezetet, s így a Magyarországnak átadandó terület jóval nagyobb lett – 43 000 km² –, mint azt az egyes javaslatok tervezték.⁶³

Az új magyar-román határvonal tehát Hitler személyes döntése nyomán, augusztus 27-én született meg, s augusztus 30-i kihirdetése előtt – mint látni fogjuk – csupán egy kisebb módosítást hajtanak majd végre rajta, Torda város környékén.

Ribbentrop még ugyanaznap, 27-én telefonon értesítette Cianót, hogy a Führer véleménye szerint a románoknak negyvenezer négy-

zetkilométert kellene átengedniük a magyaroknak, Budapest pedig hatvanezer⁶⁴ négyzetkilométert igényel. Kérte az olasz külügyminisztert, hogy Bécsbe érkezése előtt keresse fel Salzburgban (Berchtesgadenben) Hitlert, aki beszélni szeretne vele.⁶⁵ Ribbentrop a magyar külügyminisztert is felhívta, arra kérve őt, hogy 29-én Teleki miniszterelnökkel együtt – aki megfigyelőként venne részt a tárgyalásokon – utazzanak Bécsbe, és hozzanak magukkal teljes jogú megbízólevelet.⁶⁶ Aznap, 27-én este Gerhardt Steltzer német követségi tanácsos ugyanilyen meghívást nyújtott át Bukarestben Manoilescu külügyminiszternek.⁶⁷

Döntőbíráskodásról azonban ekkor még nem ejtettek szót, s a bizonytalanság teljes volt ezekben a napokban. Villani 27-én azt jelentette Rómából, hogy a helyzetről „tisztá kép nem nyerhető”, de az olasz fővárosban a „magyar–román viszony további elmérgesedésétől tartanak”. A követ úgy értesült, hogy a „*tengelyhatalmak bár [a] döntőbírásgot kerülni óhajtják, alighanem más formában fogják befolyásukat érvényesíteni*”.⁶⁸ Ugyanaznap Bossyt – aki emlékiratai szerint aggódott egy esetleges döntőbíráskodás miatt – Ciano kabinetfőnöke, Anfuso megnyugtatta, hogy „*egyelőre nem terveznek döntőbíráskodást*”.⁶⁹

Mivel nem lehetett tudni, mi lesz a két fél álláspontja a német megoldással szemben, s egy háborús konfliktus lehetőségét továbbra sem lehetett kizárni, augusztus 28-án Hitler kiegészítette két nappal korábban hozott katonai intézkedéseit. Konkrét parancsba adta a román olajmezők azonnali elfoglalását arra az esetre, ha ez szükségesnek mutatkoznék. Az utasítás szerint ekkor Magyarországot fel kéne szólítani, egyezzen bele a német alakulatok magyar területen való átvonulásába, és bocsássa rendelkezésükre vasútvonalait. A számításba jövő egységeknek augusztus 31-re, egy későbbi parancs szerint pedig szeptember 1-re kellett felkészülniük az akcióra.⁷⁰

Hitler augusztus 28-án, Ribbentrop jelenlétében fogadta az olasz külügyminisztert. Bár Ciano naplója szerint a magyar–román kérdésről ez alkalommal keveset beszéltek,⁷¹ Schmidt követ feljegyzéseiből az derül ki, hogy a megbeszélés fő témáját a magyar–román területi rendezés képezte.⁷² Hosszú fejtegetései során a Führer

megerősítette, hogy egy balkáni konfliktus Németország és Olaszország számára csak káros lehet, és mindent el kell követni ennek megelőzésére. Kiemelte a román kőolaj fontosságát, az orosz beavatkozás veszélyét, és azt, hogy egy magyar–román háború „általános balkáni tűzvészé fajulna”. Hitler kételkedett abban, hogy Magyarország legyőzhetné Romániát „valamiféle villámháborúval”, de úgy vélte, Bukarest sem nyerhet semmit egy konfliktus révén, sőt, mindent elveszíthet. A magyar–román probléma megoldását véleménye szerint az nehezíti, „*hogy a magyar nép szemében lélektanilag rendkívül népszerű területi követelés szemben áll a kétségtelenül támadhatatlan néprajzi követelménnyel*”. Budapest – folytatta – kétharmadát követeli egy olyan vitatott területnek, amelynek csak egyharmadát lakják magyarok. Leszögezte, hogy mindkét állammal meg kell értetni a kompromisszum fontosságát, egyben javasolta: biztosítékot kéne adni „a román állam további fennállására”.

Miután Ciano mindenben egyetértett Hitlerrel, megállapodtak a követendő eljárásról. Eszerint a két féllel folytatandó bécsi tárgyalásoknál kezdetben semmiféle térképet nem használnak, s csak egy későbbi időpontban terjesztenek elő „*egy közös német–olasz térképet, rajta a már végleges, további vita tárgyát nem képező határvonal-bejelöléssel*”.⁷³

Bár a találkozó előtt az olaszok is kidolgozták a maguk javaslatát,⁷⁴ Ciano-nak nem volt beleszólása a határ meghúzásába, mivel Hitler már előző nap bejelölte – mint láttuk – az új határvonalat a térképekre. Hillgruber ezzel szemben azt állítja: az olasz külügyminiszter Fabriciusszal együtt az utolsó pillanatban azt azért elérte a Führernél, hogy a Kolozsvártól délkeletre eső iparvidék, Torda központtal, Románia területén maradjon.⁷⁵ Létezik azonban egy másik – ennél valószínűbb – magyarázat is arra nézve, hogy (Hitler eredeti elképzelésével ellentétben) Torda vidékét miért hagyták végül is román fennhatóság alatt. Eszerint a marosújvári szódagyár igazgatója megtudta német vonalon, hogy az új határ elvágná Marosújvárt a kissármási földgázlelőhelytől, üzemképtelenné téve a gyárat. Az igazgató, aki maga is német volt, azonnal Bécsbe utazott, s Göringnél az utolsó órákban elérte azt, hogy a Magyarországnak

ítélt részből kihatásnak egy viszonylag nagy kiterjedésű, zsák alakú területet.⁷⁶ Dokumentumok hiányában ma már nem tudjuk pontosan rekonstruálni a történeteket, azt azonban valószínűnek tartjuk, hogy „a Kolozsvár alatti kikanyarításnak nem olasz, hanem német okai voltak: a Deutsche Bank és szász érdekeltségek Sármás körül” – mint azt maga Teleki miniszterelnök mondta el utólag Kozma Miklósnak.⁷⁷

Ribbentrop és Ciano még aznap este Bécsbe utazott, hogy 29-én közölje a két delegációval: a tengelyhatalmak döntőbíráskodás révén kívánják megoldani a magyar-román területi kérdést. Bár Ciano naplóbejegyzése szerint Ribbentroppal ketten határoztak a vita ily módon történő elintézésében,⁷⁸ e kérdésről is feltehetően Hitler egymaga döntött, s külügyminiszterét már korábban utasította a döntőbíráskodásra.⁷⁹

Több kérdőjel is felmerül Hitlernek a magyar-román viszály ügyében e napokban meghozott döntései kapcsán. Mi motiválhatta a német diktátort e fontos elhatározásokban? Mivel magyarázható, hogy a Führer hirtelen föladta addigi álláspontját, miszerint nem avatkozik be a két szomszédos állam vitájába? Miért kedvezett az új határok nyugat-délkeleti irányba való meghúzása révén (az észak-déli irány helyett) bizonyos mértékig Magyarországnak, kielégítve a magyar területi igények mintegy 2/3-át?

A döntőbíráskodás tényére a legvalószínűbb magyarázat az, hogy Hitler a Turnu Severin-i tárgyalások megszakadását követő napokban magyar-román fegyveres konfliktus kirobbanásával számolt, és attól tartott, a Szovjetunió is be fog avatkozni. A német érdek viszont a térség békéjét kívánta meg, s ezért sürgősen lépnie kellett. Amint azt a birodalmi kancellár a Cianoval való, fentebb ismertetett, augusztus 28-i találkozásán elmondta: nem tudja, vajon a magyarok komolyan gondolják-e fenyegetéseiket a románokkal szemben. „Lehet, hogy az egész csak blöff. Mindenesetre úgy kell felkészülni, mintha komolyak lennének. Ebben az esetben [Hitler] véleménye szerint ez Németországot és Olaszországot a legélesebben érintené.”⁸⁰

Hitler olyan megoldást keresett, amely bizonyos mértékig kielégíti a magyar igényeket, de nem vezet a román állam összeomlásához.⁸¹ Ez utóbbi esetben ugyanis „a Kelet behatolt volna erre a területre”, s az ennek nyomán várható összecsapás „az egész Balkánra szétterjedő fertőzési veszélyt” hordozott volna magában – fejtette ki a Führer utólag, szeptember 10-én Sztójaynak.⁸² Elmondta: romániai káosz esetén az olajmezők sorsa kritikussá vált volna, mivel orosz kézre kerülnek, „avagy légitámadások vagy sabotage-ok” áldozatául esnek. Mindezek alapján tehát úgy tűnik, hogy a további orosz terjeszkedéstől való félelem és az olajforrások sorsa miatti aggodás képezte a döntő kritériumot Erdély megosztása ügyében.⁸³

Arra a kérdésre, hogy az új határ meghúzásánál a német diktátor miért kedvezett bizonyos mértékig Magyarországnak, a fentieket kiegészítő válaszok, illetve feltételezések is léteznek. Az egyik szerint Hitlert igencsak aggasztották a román hadsereg 1940. június végi, fejetlenül végrehajtott, súlyos erkölcsi és anyagi veszteségeket okozó, besszarábiai visszavonulásáról szóló hírek. A Führer állítólag ezek hatására jutott arra a következtetésre, hogy Magyarország katonailag jobban el tudná látni Erdély védelmét egy szovjet betörés esetén, mint Románia, s augusztus 27-én ezért húzta meg az új magyar–román határt a Keleti-Kárpátok vonalánál.⁸⁴ A feltételezés valószínűleg helytálló, mivel Besszarábia harc nélküli átadása jelentős nemzetközi presztízsveszteséget okozott Romániának, annak az országnak, amelyet mintegy fél évvel korábban – mint említettük – Ciano még „a kommunizmus elleni egyedüli pajzsának” nevezett. A júniusi látványos román kudarcnak nagy része lehetett abban, hogy Berlin (és szövetségese, Róma) a döntő pillanatban végül is Budapestnek, nem pedig Bukarestnek adott igazat abban a vitás kérdésben, hogy a két, egymással rivalizáló állam közül melyikük képes a „sorompó” szerepét betöltő Kárpátok vonalát hatékonyabban védelmezni a bolsevizmussal szemben.

Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy Hitler meglehetősen bizalmatlan volt a hatalmon lévő román politikai elittel szemben,⁸⁵ II. Károly személye iránt pedig mélységes ellenszenvet érzett.⁸⁶ Bizal-

matlanságát fokozta az 1939. április 13-án Romániának nyújtott angol–francia garancia, majd a megszállt Párizsban 1940 nyarán fellelt, s a román kormányt „kompromittáló” titkos francia dokumentumok „terhelő” adatai. Gyanakvását nem enyhítette Románia átállása, németbarát irányba vett hirtelen fordulata sem, amiről joggal vélhette, hogy az csupán a kényszerítő körülmények által diktált, konjunkturális lépés. E nézetében Grigore Gafencu diplomáciai botrányt kavaráó baklövése csak megerősíthette: Románia újdonsült moszkvai követe ugyanis a második bécsi döntés előtt nem sokkal, egy moszkvai fogadáson a fenti értelemben nyilatkozott Sir Stafford Cripps angol és Milan Gavrilović jugoszláv követ előtt.⁸⁷ Szavai ez utóbbi közvetítésével jutottak el Ciano, majd Ribbentrop fülébe, aki – mint látni fogjuk – augusztus 29-én ki is játszotta Manoilescu ellen ezt az „adut”.

A fentiekkel összefüggésben, a bécsi döntés után a bukaresti diplomáciai és újságírói körökben elterjedt, miszerint Hitler első sorban azért ítélte oda Észak-Erdélyt a magyaroknak, hogy ezáltal „büntesse meg” a kettős játékot űző, megbízhatatlan II. Károlyt.⁸⁸ Ez a főként érzelmi ösztönzés – bár kétségkívül jelen volt – véleményünk szerint másodlagos szerepet játszhatott Hitler motivációi között. Elég arra gondolnunk, hogy a Führer nem egy alkalommal kinyilvánította a Magyarországgal, s főként a „feudálisnak” és „anglomának” tartott magyar vezető réteggel szembeni előítéleteit, indulatait is.⁸⁹ Ezenkívül Hitler lépéseit addig is egyfajta nagyhatalmi érdek és racionalitás, elsősorban gazdasági-stratégiai megfontolások vezérelték magyar–román viszonylatban, nem pedig az érzelmek. Ezzel is magyarázható, hogy 1940 júliusáig a német diktátor Budapesttel szemben többnyire Bukarestet pártfogolta, s nem támogatta a Románia felé irányuló magyar revíziós törekvéseket.

Az európai nagyhatalmi erőviszonyok 1940 nyarára azonban gyökeresen megváltoztak Németország javára. Ez a térséggel kapcsolatos berlini politika fokozatos átértékeléséhez vezetett, többek között a Romániával szembeni magyar revízió – feltételes – támogatásához is. Az új magyar–román határ megállapítását a

német nagyhatalmi érdekek motiválták: elsősorban az olajforrások sorsa miatti aggodás, és ezzel összefüggésben a térség „pacifikálása” a további szovjet terjeszkedés megakadályozása, illetve az eljövendő, már tervbe vett szovjetellenes háború céljából. Csak ebben a viszonyrendszerben van értelme annak a feltevésnek, hogy a második bécsi döntéssel Hitler „büntetni” akarta II. Károlyt.⁹⁰ Ha a feltevés valós, úgy a német diktátor – bár a határ meghúzásakor mindenképpen a katonai-stratégiai meggondolások játszották a fő szerepet – azzal is számolt, hogy augusztus 27-i döntésével megrendítheti a Berlin szempontból megbízhatatlan román uralkodó trónját, s Románia élére egy, a birodalom távlati céljaiba beleillő, azt hűségesen kiszolgáló személy kerül.⁹¹ Ehhez viszont az is kellett: ne kedvezzen túlságosan Magyarországnak, és ugyanakkor Romániát se gyengítse le túlzott mértékben, hogy a jövőben hatékony szövetségesként számolhasson vele.

Az augusztus 29-i bécsi tárgyalások

Mindkét fél meg volt győződve arról, hogy Bécsben további kétoldalú, magyar–román tárgyalás lesz, ezúttal a tengelyhatalmak külügyminisztereinek jelenlétében. Erre azonban nem került sor, mivel Ribbentrop és Ciano augusztus 29-én külön-külön fogadta a magyar, illetve a román küldöttet. Nézzük, milyen elképzelésekkel utazott a két delegáció Bécsbe.

Manoilescu külügyminisztert és a megfigyelőként résztvevő Valeriu Popot 28-án fogadta a király. Döntés született arról, hogy a Bécsben jelenlevő német és olasz külügyminiszterre való tekintettel, ezúttal konkrét határjavaslattal is előállnak, amelyet azonban a lakosságcsere végrehajtásától tennének függővé. Sabin Manuilă tanácsára egy minimális és egy maximális változatot fogadtak el: az első 10 000, a második 18 000 km² elvesztésével számolt. Manoilescu felvetette: azonnali hatállyal engedjenek át Magyarországnak egy 3000 km²-nyi, túlnyomó többségében magyarok által lakott területet a határ menti övezetben, cserébe pedig kérjék a végleges megoldás háború végéig történő elhalasztását.⁹² Az átadandó sávnak, amelybe Szatmár, Nagykároly, Nagyvárad és

Szalonta városok is beletartoztak, Manoilescu szerint 350 000 lakosa volt, közülük 200 000 magyar, 75 000 román, és 75 000 más nemzetiségű. A király kezdetben elfogadta az indítványt, s a küldöttekre bízta, mikor és hogyan teszik meg a javaslatot, amelyet térképen is konkretizáltak. A tervezet végül Mihail vezérkari főnök ellenállásán bukott meg, aki szerint az azonnali területátadás demoralizálná a hadsereget.⁹³

A szakértőkkel kibővített, és térképekkel felszerelt 21 tagú román delegáció augusztus 28-án a délutáni órákban indult útnak, és másnap délben érkezett Bécsbe. A vonaton nekiláttak megrajzolni a javaslataiknak megfelelő új határvonalakat. Eközben kiderítették, hogy Manuilă előzetes számításai „tévesek”, mivel „kb. 1 300 000 magyar átköltöztetése és letelepítése” *minimálisan* 18 000 km²-nyi terület átadásával járna, s ez az eredeti *maximális* román javaslattal egyezik meg. Hosszas tanácskozás után végül Pop ötletét fogadták el, miszerint csak az áttelepített *falusi, kizárólag mezőgazdasággal foglalkozó* magyar lakosságnak ajánlanak fel életteret, és azzal is számolnak, hogy az átadandó határ menti terület „aránytalanul” jobb minőségű a tulajdonképpeni Erdélyben fellelhető termőföldnél. Ennek alapján dolgozták ki az új javaslatot, amely lényegesen kisebb területi veszteséggel számolt: a maximális 10 700, a minimális 7500 km²-rel. A minimális változat nem számolt a székelyek áttelepítésével.⁹⁴ A vonaton kidolgozott új területi javaslat maximális változata majdnem teljesen megegyezett a román vezérkar stratégiai szempontok alapján kidolgozott tervezetével (az ún. Leonida-tervvel), a minimális változat pedig nagyjából azonos lehetett a már korábban ismerttetett Ţenescu-féle tervvel.

Útban Bécs felé, a román küldöttség egy emlékeztetőt is összeállított, amely leszögezte, hogy a területi változások csak a lakosságcsere logikai következményeként vehetők figyelembe. A dokumentum szerint a csatolt térképpel a román kormány „etnikai elképzelését” kívánják konkretizálni, amely (a maximális változat esetében) az összes erdélyi magyar áttelepítésével a két ország „nemzeti homogenizálódásához” vezetne.⁹⁵ Bécsben azonban a román delegációnak sem az emlékeztető, sem a térkép bemutatá-

sára nem nyílt módja; hidegzuhanyként hatott rá, hogy megkérdése nélkül hozták meg a határozatot a tengelyhatalmak.

Itt vetődik fel újra a sokat vitatott kérdés: kérte-e, vagy sem a román kormány a döntőbíráskodást? S ha igen, miért érte mégis váratlanul a nagyhatalmi beavatkozásnak az a módja, amely mellett Hitler döntött? A román történészek általában tagadják, hogy a tengelyhatalmak felé elhangzott volna ilyen román kérés. A többnyire tárgyilagos Aurică Simion, mint láttuk, ellentmondásos álláspontot foglal el a kérdésben: egyrészt elismeri, hogy július 26-án Berchtesgadenben Gigurtu vagy Manoilescu felvetette Hitler előtt a döntőbíráskodás kérdését, másrészt viszont meg sem említi könyvében a bukaresti kormány augusztus 21-i lépését, a 27-i román közlésről pedig azt állítja, hogy annak értelmét a németek meghamisították. Végül azt a valótlan következtetést vonja le, hogy a döntőbíráskodást egyedül a magyar vezérkari főnök, Werth kérte.⁹⁶

A magyar történetírás sem egységes ebből a szempontból, és téves megállapításokkal is találkozunk. Korom Mihály 1988-ban megjelent tanulmánya szerint például nem kizárt, hogy a „román kormány valamelyik funkcionáriusa” esetleg felvetette a döntőbíráskodás lehetőségét, „*de ilyen feltételezést azonban nemhogy hivatalos irat nem, de még visszaemlékezés sem támaszt sehol sem alá!*”⁹⁷ A magunk részéről Juhász Gyulával értünk egyet, aki szerint a vita azért furcsa, mert a bécsi döntés forrásanyaga már elég régen nyilvánosságra került, s ebből kiderül: a döntőbíráskodás gondolatát „*román részről vetették fel először*”, éspedig az 1940. július 26-i német-román tárgyalásokon, ahol azt a németek visszautasították.⁹⁸ Mint láttuk, berlini követe révén a román kormány augusztus 21-én Hitler döntőbírói közbelépését kérte, 27-én pedig közölte a tengelyhatalmak képviselőivel, hogy elfogadna egy „valódi döntőbírást”. A diplomáciai iratok tehát bizonyítják, hogy nem egyszer elhangzott ilyen értelmű román kérés, amit azonban Berlin a legutolsó pillanatig visszautasított.

A bukaresti vezetés az utolsó pillanatig abban bízott, hogy egy esetleges német beavatkozás inkább az etnikai elven és a lakosság-

cserén alapuló román álláspontnak kedvez majd, mintsem a *status quó*t gyökeresen megváltoztatni kívánó magyar területi elképzeléseknek. E hitében Fabricius követ magatartása is erősíthette, aki kormánya nevében megegyezésre próbálta ugyan rávenni Bukarestet, de mindvégig azt érezte, hogy a román elképzelések nem állnak távol a német tervektől. A román kormány remélte, hogy Bécsben a delegációjának alkalma nyílik majd álláspontja kifejtésére, és elnyeri a tengelyhatalmak támogatását. Amitől a román külügyminiszter tartott, az – saját szavaival – nem egy „formai”, hanem a Dél-Dobru-dza ügyében tett július 31-i kategorikus német „ajánláshoz” hasonló, „tényleges döntőbíráskodás” veszélye volt.⁹⁹

Ami a magyar kormányt illeti, taktikája arra épült, hogy a román–magyar vitába való német–olasz beavatkozást, a tengelyhatalmak esetleges döntőbíráskodását ne Magyarország kérje, mert ez előzetes beleegyezést jelentett volna bármilyen megoldás elfogadásába. *„Érdekeink azt kívánták – írta Teleki miniszterelnök 1940. szeptember 1-én Horthynak –, hogy a románok kérjenek [döntőbíráskodást], vagy hogy a tengelyhatalmak fejezzék ki ilyen szándékukat.”*¹⁰⁰ Teleki szerint ebben az esetben az a látszat is megmaradhatna, hogy Magyarország nem fél a háborútól, bízik katonai erejében, áldozatokat tehát nem neki, hanem Romániának kell hoznia.¹⁰¹ Werth Henrik vezérkari főnök ezzel szemben kijelentette Fütterer német légügyi attasé előtt, hogy Magyarország döntőbíráskodást akar. Csáky utólag közölte Erdmannsdorff-fal, hogy *„ez a kijelentés a kormány politikájával egyenesen szemben áll”*.¹⁰²

Augusztus 28-án rendkívüli kormányülést tartottak, ahol a miniszterelnök elmondta, hogy a magyar kormány Kolozsvár és az egész székely terület Magyarországhoz csatolása nélkül nem hajlandó kompromisszumra. Csáky szerint a magyar fél ragaszkodni fog a Maros vonalához, végső engedménye az lesz, hogy beleegyezzen: népszavazás döntsön Brassó hovatarozásáról.¹⁰³

A magyar delegációt Csáky István külügyminiszter vezette, Teleki Pál megfigyelőként vett részt a küldöttségben. A kormányülés után mindketten kihallgatáson jelentek meg Horthynál, majd Hory András, Bárdossy László, Náday István altábornagy és mások,

továbbá katonai, valamint polgári szakértők kíséretében különvontanon Bécsbe utaztak. Rónai szerint Teleki útközben borús hangulatban volt; „személyes életkérdésének” tekintette Erdély ügyét, de tudta, hogy ezúttal jóval bonyolultabb megoldásra lehet számítani, mint 1938-ban a Felvidék ügyében. A miniszterelnök feltehetően Berlin szerepvállalása, és a várható német követelések miatt is aggódott.¹⁰⁴ A küldöttség 29-én délelőtt tíz órakor érkezett meg, s alig egy órával ezután Ribbentrop és Ciano megbeszélésre kérte a magyar miniszterelnököt és a külügyminisztert. Céljuk az volt, hogy a magyar kormányt a tengelyhatalmak döntésének előzetes és feltétel nélküli elfogadására kényszerítsék rá.

A tárgyalás¹⁰⁵ durva és fenyegető hangnemben folyt le. Ribbentrop „nekiment a magyaroknak”,¹⁰⁶ nyersen és kíméletlenül fejtve ki álláspontját. A múlttól beszélve, élesen bírálta a magyar kormány Németországgal szembeni „kevésbé előzékeny” magatartását a lengyel hadjárat idején, és felhánytorgatta, hogy az első bécsi döntést követően Magyarország nem tanúsított kellő hálát a tengelyhatalmak iránt. Újból kijelentette: Berlin a balkáni béke fenntartásában érdekelt, és figyelmeztette a magyar vezetőket a Románia elleni háború kockázataira. Egy magyar-román konfliktus esetén „csaknem bizonyosan” orosz intervencióval kell számolni, így könnyen lehetséges – fejtegette –, hogy *„a románok lerohanása után a magyar hadsereg hirtelen orosz csapatokkal találná szemben magát”*.¹⁰⁷ Ciano jóval mérsékeltebb hangnemben ugyan, de szintén a fegyveres konfliktus elkerülésére szólított föl, amelynek kiprovokálása „veszedelmes és megmagyarázhatatlan magyar gesztusnak” minősülne.

Ribbentrop és az olasz külügyminiszter többször is feltette a kérdést Csákynek: hajlandó-e Magyarország feltétel nélkül elfogadni a meghozandó döntőbírói ítéletet? Teleki először fejrázással próbálta külügyminisztere értésére adni a nemleges választ, majd „óvatos formában” ki is mondta véleményét: országa számára „elviselhetetlen” lenne egy olyan döntés, amely a Székelyföldet nem adná vissza Magyarországnak. Arra is utalt, hogy Budapest csak kényszerűségből fogadna el egy döntőbírói ítéletet. Miniszterelnökével szem-

ben Csáky nem zárkózott el teljesen az előzetes magyar kötelezettségvállalás elől.¹⁰⁸ A magyar delegátusok végül gondolkodási időt kértek, és lehetőséget arra, hogy felvegyék a kapcsolatot Budapesttel.

Csáky délben negyed egykor telefonon felhívta Keresztes-Fischer belügyminisztert,¹⁰⁹ aki Teleki távollétében ideiglenesen a miniszterelnöki teendőket is ellátta. Elmondta neki, hogy a megbeszélésen feltette Ribbentropnak és Cianónak a kérdést, miszerint az ő jelenlétükben nem tárgyalhatna-e közvetlenül Manoilescuval. Ribbentrop azt válaszolta, *„hogy ez kilátástalan lenne, s ezért mellőzendőnek tartja”*. A német és az olasz külügyminiszterek viszont *„érzékeltek, hogy ismerik Magyarország követeléseit, s azokat a döntésük meghozatalánál igyekeznek figyelembe venni”*. Ciano és Ribbentrop a megbeszélés során állítólag kétszer is célzást tett a Székelyföldre, s Csákyban az a benyomás alakult ki, hogy ezzel Magyarország iránti jóindulatukat akarták kifejezni. Csáky végül kérte, hogy a kormány ismerje el a döntőbíráskodást, és a döntést minden előzetes feltétel nélkül fogadja el kötelezőnek.¹¹⁰ A Minisztertanács azonnal összeült, s a belügyminiszter beszámolója alapján a javaslatot egyhangúlag elfogadta; ezt követően Horthy is megadta hozzájárulását. A határozatot telefonon közölték Csákyval, aki még aznap délután három órakor azt az olasz és a német külügyminiszter tudomására hozta.¹¹¹

Manoilescu román delegátussal délután fél négykor kezdődött Ribbentrop és Ciano megbeszélése, s öt óra után fejeződött be. Bár Ciano szerint ez nem volt olyan heves, mint az előző a magyarokkal,¹¹² a német és olasz külügyminiszter ezúttal is kíméletlen volt. Ribbentrop kétszínűséggel vádolta a bukaresti kormányt: Gafencu moszkvai román követ szavait idézte, miszerint Románia mostani németbarátsága *„csupán múltó alkalmazkodás az adott körülményekhez”*.¹¹³ Felszólította Manoilescut, aznap estére szerezze meg kormánya feltétel nélküli hozzájárulását a döntőbíráskodáshoz, amelyet előzőleg Bukarest kért több alkalommal is. A német külügyminiszter Cianoval összhangban kijelentette: az esetleges visszautasítás azt jelentené, hogy *„Románia a tengelyhatalmak ellenségeinek sorába lépett”*. Többször is kihangsúlyozta: ha Románia elfogadja a döntőbí-

róságot, a tengelyhatalmak garantálni fogják integritását. Ha nem fogadja el, Magyarország és Oroszország már másnap támadásba lendül, és ez Románia végét jelentené.¹¹⁴

Ribbentrop állítólag utalt rá, hogy a Magyarországnak átadandó terület nagysága 25 000 és 66 000 km² között fog mozogni.¹¹⁵ Elmondta, hogy az új határ az etnikai és a területi elvet ötvözi. Manoilescu erre újból a lakosságcsere mellett szállt síkra, mire Ribbentrop kijelentette, hogy azt nehéz kivitelezni, Ciano pedig hozzáfűzte: az embereket nem lehet „barmok módjára” kényszeríteni az átköltözésre.¹¹⁶

A román külügyminiszter teljesen összetörve távozott a megbeszélésről.¹¹⁷ Az volt a benyomása, hogy „a helyzet több, mint rossz”, és „*az egész olyan, mint egy előre megírt darab, amelyben egyetlen szót és egyetlen gesztust sem lehet megváltoztatni*”.¹¹⁸ Telefonon kérte Bukarestet, sűrűn hívják össze a kormányt és a Koronatanácsot.

Az este folyamán Ribbentrop és Ciano Valeriu Popot is fogadta,¹¹⁹ „*akinek egész magatartása sokkal konstruktívabb volt, mint Manoilescu*”.¹²⁰ Pop elmondta,¹²¹ hogy a román delegáció tárgyalni jött, és Bukarest nem kért döntőbírószágot. Ribbentrop ez utóbbinak éppen az ellenkezőjét állította, kiemelve, hogy „*erről papír is van*”. Leszögezte: a döntést, amely „igazságos és méltányos” lesz, feltételek nélkül el kell fogadni. Magyarországon és Romániában is jelentős számú kisebbség marad, de nem lesz kötelező lakosságcsere. Románia választhat a megsemmisülés és a megmaradás között. A magyar hadsereget másodsorra már nem lehet visszatartani – fejtegette a német külügyminiszter. Egy elszigetelt konfliktus esetén „*Románia, akárcsak 1919-ben, feltehetően Budapestig jutna el*”, csak hogy a háborúba beavatkoznak a szovjetek, a bolgárok és a jugoszlávok is. Ribbentrop a megbeszélés során hosszan ecsetelte az orosz veszélyt, és a Romániának adandó német garancia jelentőségét.¹²² Közölte, a magyarok már elfogadták a döntőbírószágot. Popnak végül egyetlen „kompromisszumot” sikerült elérnie: azt, hogy a román válasz határidejét meghosszabbították éjfélig. Távozában kijelentette, sürgetni fogja a királyt, adja meg a felhatalmazást a döntőbírói ítélet feltétel nélküli elfogadására.¹²³

Bukarestből este jelezték, hogy csak másnapra várható válasz, mivel a Koronatanács reggel fog összeülni. Ribbentrop meglehetősen ideges volt az éjszaka folyamán, Hitler is többször érdeklődött telefonon a fejlemények iránt.¹²⁴ A román válaszra várva, Ciano és a német külügyminiszter lediktálta a másnapi döntés feltételeit, előkészítette az okmányokat és a térképeket.¹²⁵ Fabricius révén, aki állandó összeköttetésben állt a román delegációval, többszöri időpont-módosítás után éjszaka 3 óra 40 percig adtak haladékot Bukarestnek a válaszára.¹²⁶ Mint „Románia barátja”, a német követ kitartóan tanácsolta: fogadják el a döntőbíráskodást, és azzal fenyegetőzött, hogy egy román–magyar háború kitörésekor a tengelyhatalmak Magyarországot támogatnák.¹²⁷ Pop és Manoilescu azt a magánvéleményét közvetítette Bukarest felé, hogy a katonai vezetés álláspontjától kell függővé tenni a választ: amennyiben komoly esélye van a több fronton vívott fegyveres ellenállásnak, úgy vissza kell utasítani, ellenkező esetben pedig el kell fogadni a döntőbíráskodást.¹²⁸

A román kormány rövid éjjeli ülése után a Koronatanács éjszaka három óra körül kezdte el a megbeszélést.¹²⁹ Gigurtu kormányfő ismertette a Románia számára kritikus helyzetet, és a döntőbíráskodás elfogadását ajánlotta. A felszólalók közül Argetoianu kiemelte, hogy országa német ultimátum előtt áll: *„nem tudunk ellenszegülni, engedelmeskedünk, a nyakunkra tiportak.”*¹³⁰ Alexandru Vaida-Voievod, a képviselőház elnöke is az elfogadás mellett érvelt, fontosnak tartva, hogy Moldva és Havasalföld maradjon meg szabad „Piemont”-nak. Emlékeztetett arra, hogy a legutóbbi, augusztus 23-i Koronatanács ülésén *„létezett egy olyan vélemény, amely általános volt, miszerint jobb lenne a döntőbíráskodás [„arbitrajul”], mivel akármennyit tárgyalhatunk a magyarokkal, köztünk és köztük soha nem lesz mód megegyezésre [„angajament”].*¹³¹ *„Ahogy mondom – folytatta Vaida-Voievod –, a legutóbbi Koronatanácson majdnem egyhangú volt a vélemény, hogy a jelenlegi körülmények között a döntőbíráskodás lenne a legjobb megoldás, mert ha most nem vetjük alá magunkat a döntőbíráskodásnak, előbb vagy utóbb úgyis kértük volna, de akkor egész*

*egyszerűen parancsoltak volna nekünk és nem lettünk volna [egyenrangú] felek, míg ma még [egyenrangú] felek vagyunk.*¹³²

Tătărescu szerint el kell fogadni a döntést, átmeneti állapotnak tekintve azt. Egyetlen célt kell szem előtt tartani: a román államiság megőrzését. Mint kifejtette: „*meg kell őriznünk a hazát, az államot, a koronát*”.¹³³ Perdöntőnek bizonyult Gheorghe Mihail vezérkari főnök véleménye, aki szintén a döntőbírárság elfogadását ajánlotta. Elmondta, a katonaság harcolni akar ugyan, de a román állam megmaradása érdekében el kell kerülni a többfrontos háborút. „*A magyarokat le tudjuk győzni; az oroszokat meg tudjuk fékezni egy ideig, de aztán meghátrálásra kényszerítenek minket.*”¹³⁴ Az ellenzök közül a Nemzeti Parasztpárt egyik vezetője, Ion Mihalache kijelentette: „*a haza földje nem képezheti vita tárgyát, nem lehet lemondani róla*”,¹³⁵ C. I. C. Brătianu pedig, a liberálisok vezére attól tartott, ha elfogadják a döntőbírárságot, másnap kitör a forradalom, vagy kikiáltják Erdély autonómiáját.¹³⁶

Még folyt a vita, amikor a Bécsben tartózkodó román küldöttség révén Fabricius megüzente: semmilyen felelősséget nem vállal arra az esetre, ha öt percen belül nem kapja meg a választ. Szavazásra került a kérdés, melynek során 21 igen, 10 nem, és egy tartózkodás mellett a Koronatanács úgy döntött, Románia aláveti magát a döntőbíráskodásnak. Augusztus 30-án hajnali négy órakor, 20 perccel az utolsó határidő lejárta után, telefonon közölték a bécsi küldöttséggel az igenlő választ, amelyet az Fabricius és Ribbentrop tudomására hozott.¹³⁷

Az ország kilátástalan helyzete s az erőteljes német nyomás mellett a Koronatanács döntését a Moszkvától való félelem is befolyásolta: egy kérdésre válaszolva Gigurtu közölte, hogy a román határ mentén elhelyezett szovjet csapatok hadirendben állnak, s hogy német állítás szerint a magyar és a szovjet kormány megegyezett Románia ellenében.¹³⁸ Moszkva a Románia számára kritikus pillanatban fenyegető diplomáciai lépést is tett: Dekanozov helyettes külügyi népbiztos 29-én éjjélkor ugyanis magához kérte Gafencu román követet – akit aznap délután még nem volt hajlandó fogadni –, és egy rendkívül éles hangnemben megfogalmazott jegyzéket nyújtott át neki. A dokumen-

tum a közös határnál történő csapatösszevonásokkal, a szovjet légtér megsértésével és egyéb „ellenséges tevékenységgel” vádolta Romániát, Bukarestre hárítva az esetleges következményekkel járó felelősséget.¹³⁹

Mi lehetett a szándéka Moszkvának a csapatösszevonásokkal és a jegyzék átadásával? Létezett-e német-szovjet, netán szovjet-magyar előzetes egyeztetés, vagy pusztán saját nagyhatalmi céljait követte a Szovjetunió? A kortársak tudni véltek valamiféle titkos egyezményről, de legalábbis egy hallgatóságos magyar-szovjet megállapodásról a Romániával szembeni közös fellépést illetően,¹⁴⁰ – Tofik Iszlámov történész viszont szovjet levéltári dokumentumok alapján kijelenti, hogy semmiféle ilyen értelmű megegyezés nem született Moszkva és Budapest között.¹⁴¹ A német-szovjet egyeztetés sem tűnik valószínűnek, mivel Schulenburg moszkvai német nagykövet szinte az utolsó pillanatban, augusztus 29-én délután tájékoztatta Molotovot a küszöbön álló második bécsi döntésről. A szovjet vezetés különben is rossz néven vette a Romániának nyújtandó német garanciát, s azzal is elégedetlen volt, hogy Berlin nem konzultált vele előzetesen.¹⁴² A szovjet magatartás legvalószínűbb magyarázatát véleményünk szerint Gafencu tolmácsolja: Moszkva e fenyegető lépésével is bizonyítani akarta, hogy – bár nem kérték ki véleményét – „jelen van a Pruton és Bukovinában, tehát a Duna-medencében”.¹⁴³

A döntőbírói határozat kihirdetése

A döntőbírói határozat kihirdetésére 1940. augusztus 30-án délután került sor a bécsi Belvedere palota aranytermében. Ribbentron, Cianón és két tolmácson kívül Teleki, Csáky, Manoilescu, valamint Pop volt jelen, a magyar s a román küldöttség többi tagja kint várakozott. A hivatalos programterv¹⁴⁴ szerint az ülés lebonyolítására egy órát szántak a szervezők, és pedig 13 óra 40-től 14 óra 40 percig. Az ülést Ribbentrop nyitotta meg,¹⁴⁵ majd németül és olaszul is felolvasták a döntőbírói határozat szövegét.¹⁴⁶ (Lásd a 10. sz. dokumentumot.) A dokumentum többek között leszögezi, hogy a csatolt térképen szereplő új határ „Románia és Magyarország között

[...] *végleges határként állapítatik meg*”, melynek pontosabb kijelölése egy magyar–román bizottság feladata lesz. Az átadandó területet 14 nap alatt kell kiüríteniük a román hatóságoknak, s ennek, valamint a magyar megszállásnak „teljes nyugalomban és rendben” kell történnie.

A határozat harmadik pontja szerint a magyar fennhatóság alá kerülő, és állandó lakhellyel rendelkező román állampolgárok minden további nélkül megszerzik a magyar állampolgárságot, s jogukban áll hat hónapi határidőn belül a román állampolgárság javára optálni. Azoknak, akik élnek az optálási joggal, további egy éven belül Romániába kell távozniuk, és ebben az esetben magukkal vihetik ingóságait, valamint az ingatlan vagyonuk ellenértékét. A negyedik pont a Romániának megmaradó erdélyi területek magyarjai számára is biztosítja az optálás jogát a fenti feltételekkel. A magyar kormány – olvashatjuk a továbbiakban – kötelezettséget vállal arra nézve, hogy a fennhatósága alatt maradó román nemzetiségű lakosok minden tekintetben egyenlő elbánásban fognak részesülni a többi állampolgárral. A román kormány hasonló kötelezettséget vállal a területén maradó magyar nemzetiségűekkel szemben. A határozat végül kimondja, hogy a vitás kérdéseket közvetlen tárgyalások útján kell megoldani, ha pedig a két kormány nem jut megegyezésre, akkor a kérdés „végérvényes eldöntése végett” azt a német, illetve az olasz kormány elé kell terjeszteni.¹⁴⁷

A felolvasást követően mindkét küldöttségnek átnyújtották az új magyar–román határt ábrázoló térképet. A határvonal Kötegyán és Nagyszalonta között ágazott el a trianoni határ nyomvonalától, majd a Sebes-Körös folyását követve Magyarországhoz csatolta Nagyszalontát, Nagyváradot, Kolozsvárt. Kelet felé ezután egy nagy kanyarulatot írt le (a már említett „Göring-has”), Marosvásárhelytől pedig nagyjából a nyelvhatárt követte. A Székelyföld visszakerült Magyarországhoz, Brassó városa viszont Romániának jutott. A Keleti-Kárpátok gerincén a történelmi határvonal mentén haladt a Máramarosi-havasokig, ahol elérte az 1939-ben visszafoglalt Kárpátalja régi határát.¹⁴⁸ A kissármási beszögelléstől eltekintve az új határvonal nagyjából megfelelt a Teleki szellemi irányítása alatt működő budapesti Államtudományi Intézet etnikai alapú határt mutató térképének, amelyet

az erdélyi kérdés megoldásának egyik lehetséges változataként dolgoztak ki a második bécsi döntést megelőző hónapokban.¹⁴⁹ A Magyarországhoz visszacsatolt terület – az ún. „Észak-Erdély” – mintegy 43 000 km² nagyságú volt.

Manoilescut sokkolta a döntés.¹⁵⁰ Rápillantva a térképre, elszörnyedve vette tudomásul az új határvonalat, majd elvesztette eszméletét és összeesett. E pillanatot így idézi fel emlékirataiban: „A szemeim a nyugati határvonal bevágását keresték, amivel mindnyájan számoltunk. Azonban rájöttem, hogy másról van szó. A szememmel követtem a Nagyváradtól kelet felé tartó határt a vasútvonal alatt, és megértettem, hogy Kolozsvárt is magába foglalta... Kezdem nem látni. Mikor rájöttem, hogy lefelé menet a határ a székelységet is magába foglalja, kétségbeesésemben egyetlen gondolatom volt: Brassó! Egy kis megkönnyebbülés: Brassó nálunk maradt. Mikor Erdély felosztását a maga teljes szörnyűségében néztem, megértettem, hogy legyengült erőim teljesen elhagynak. A szemem előtti kép elhomályosult [...]. Abban a pillanatban elvesztettem az eszméletemet.”¹⁵¹ Miután magához tért, sor került az okmányok aláírására, ezt követően Ribbentrop bekérte a sajtó képviselőit, majd rövidesen bezárták az ülést. Pop szerint minden „villámgyorsan zajlott”.¹⁵²

Ciano azt írja, „a magyarok örömeiben képtelenek uralkodni magukon, amikor meglátják a térképet”,¹⁵³ Popnak viszont az volt a benyomása, hogy a magyarok „se nagyon lelkesedtek”.¹⁵⁴ Hory így emlékszik vissza: „Az órák izgalmas várakozásban teltek. Délután 15 óra 15 perckor Újpeéry Elemér, Csáky személyes titkára lépett be a részünkre kijelölt váróterembe, és boldogan újságolta: »Nagyvárad, Kolozsvár, Szatmárnémeti és az egész Székelyföld a miénk!« Ezzel már szaladt is, hogy a döntés eredményét Budapestre megtelefonálja. Ezt a pillanatot sohasem felejttem el.”¹⁵⁵ A magyar delegáció tagjai Rónai szerint is győzelemnek ítélték a döntést. A térképet megpillantva Teleki is némileg megkönnyebbült, bár azonnal észrevette, hogy a Székelyfölddel nincs vasúti összeköttetés, és aggódott, hogy a visszatért terület keskeny zsákként nyúlik be Románia közepébe, emiatt délnyugat felől nehezen védhető.¹⁵⁶

A döntőbírói határozattal együtt Manoilescu és Csáky a román, illetve a magyar kormánynak Berlinnel kötött kisebbségi egyezményét is aláírta. A román külügyminiszter által aláírt szerződés rövid volt, és csak általánosságokat tartalmazott. Eszerint Bukarest az 1918-as gyulafehérvári határozatok értelmében garantálja a Romániában élő német népcsoport jogait és nemzeti karakterének megőrzését.¹⁵⁷ A Budapesttel kötött megállapodás már sokkal több részletet tartalmazott, és súlyos kötelezettségeket rótt a magyar kormányra. Előírta például, hogy a német népcsoporthoz tartozóknak semmiféle hátrányuk ne származzék amiatt, hogy a nemzetiszocialista világnézetet vallják, továbbá kollektív testületi jogot ruházott a Berlinből irányított Volksbundera, mint a magyarországi német kisebbség egyedülként elismert szervezetére. A német kormány részéről ez volt az első, valóban jelentős „számla”, amelyet az erdélyi revízióért cserébe Magyarországnak benyújtott.¹⁵⁸

Alig másfél órával az aláírás után Romalót, Románia berlini követét a döntőbíráskodás eredeti dokumentumainak átadása végett Pop és Manoilescu repülőgéppel Bukarestbe küldte. Egyben megbízták, közölje a királlyal: *„az egész eljárásnak, és magának a határozatnak is van egy alapvető és lényeges hiányossága”*. Éspedig az, hogy a teljes körű meghatalmazást Manoilescu és Pop közösen kapta, viszont a döntőbírói határozatot csak Manoilescu írta alá. A két küldött véleménye szerint e „formai hiba” miatt a külügyminiszter aláírása nem kötelez semmire, és erre való hivatkozással Románia visszautasíthatja a döntés végrehajtását.¹⁵⁹ Egy szűk körű megbeszélésen viszont Bukarest ezt a lehetőséget elvetette, és, mint látni fogjuk, az augusztus 30–31-i Koronatanácson sem került szóba az aláírás érvénytelensége.

A német külügyminiszter által adott közös ebéd, és a bécsi nemzetiszocialista tüntetés megtekintése után a két delegáció augusztus 30-án este hazautazott. Ezt megelőzően Ribbentrop és Ciano biztosította a bukaresti küldötteket, hogy az átadandó területen élő román lakosság ügye a tengelyhatalmak ügyét is képezi, és Pop, valamint Manoilescu jelenlétében a két külügyminiszter Csáky figyelmét is felhívta erre.¹⁶⁰ Nem sokkal ezután Ribbentrop

igen éles hangon szóvá tette Pop és Manoilescu előtt az előző éjszakai román Koronatanács közleményének azon kitételét, amely leszögezte, hogy a döntőbíráskodást a román fél „a német és az olasz kormány ultimatív jellegű közlései nyomán” fogadta el. Ezt a tengelyhatalmakkal szembeni illojális aktusnak, a német-román barátságon esett „foltnak” tekintette, s azonnali magyarázatot követelt Bukaresttől.¹⁶¹

A hazafelé utazó Telekin mély depresszió vett erőt, s bár minden vasútállomáson éljenző tömeg köszöntötte a magyar küldöttséget, a miniszterelnök elzárkózott, és egyszer sem mutatkozott kocsi ablakában. Az újabb német térnyerésén túl a miniszterelnököt rendkívül aggasztotta a Volksbundnak kizárólagos jogokat biztosító kisebbségi egyezmény, s feltehetően az is mély hatást gyakorolt rá, hogy előző este tudomást szerzett munkatársaitól arról a berlini tervről, amely egy népi német államalakulat létrehozásával számolt a Baranyától Resicáig húzódó területen.¹⁶² A fellobogózott, ünneplő tömegtől zsúfolt Keleti pályaudvaron komor hangú beszédben lelkiismeret-vizsgálatra szólított föl mindenkit és óvott az elbizakodottságtól. *„Újra előttünk áll az a feladat, amely egy sok nemzetiséget magában foglaló államnak vezetésével jár. Becsülje meg ezt a nemzet minden tagja. [...] Senki se handabandázzék, senki a nemzet bizalmával és értékeivel vissza ne éljen! Ez az, amivel hazajöttünk.”* – jelentette ki.¹⁶³

Teleki jól tudta, hogy a németektől kapott „ajándékért” igen magas árat kell majd fizetnie Magyarországnak, és azt is sejtette, hogy az ily módon megvalósult revízió nem lehet hosszú életű. Szűkebb körben többször kifejtette, hogy hiába volt az egész erőfeszítés, mert a háború után megint vissza kell adni Észak-Erdélyt, és mindez csak megrontotta a szomszédokkal való viszonyt.¹⁶⁴ A felkínált terület visszautasítani azonban annyit jelentett volna, mint megtagadni az ország húsz éves politikai revíziós múltját, s a közvélemény előtt „hazaárulás-számba” ment volna hangosan kimondani, hogy Magyarországnak „a revízió lesz a veszte”.¹⁶⁵

Az augusztus 30-ról 31-re virradó éjszaka Bukarestben újból összeült a Koronatanács,¹⁶⁶ hogy a résztvevők megismerjék a döntőbírószági határozatot és kifejthessék véleményüket. Ion Gigurtu miniszterelnök kiemelte, hogy a döntőbíráskodás eredménye a vártnál is fájdalmasabbnak bizonyult: túltett a legpesszimistább román előrejelzéseken is, amelyek maximálisan négy és fél, a nyugati határ mentén, Aradtól északra fekvő megye elcsatolásával számoltak, kötelező lakosságcserevel egybekötve. Biztatónak nevezte viszont, hogy Románia – sok más európai állammal szemben – megőrizte függetlenségét, a hadserege pedig épségben megmaradt. Gheorghe Mihail vezérkari főnökkel együtt közölte: a tengelyhatalmak garanciájának hatására a szovjet-román határon máris enyhült a feszültség: a szovjet csapatok megkezdték a visszavonulást országuk belseje felé, és csökkent a határincidensek száma.¹⁶⁷

Nicolae Iorga úgy látta, hogy a bécsi „diktátum” a magyarországi „grófok diadala, akik Kolozsvár vidékét kérték, ahol nagy birtokaik és vagyonaik voltak”. Az átadandó területek román lakosságát „békés ellenállásra” hívta föl.¹⁶⁸ Iuliu Maniu – aki, Iorgához hasonlóan, nem tudott részt venni a Koronatanács előző napi ülésén – hosszú beszédében „Erdély és a Bánság nevében” tiltakozott a második bécsi döntés ellen.¹⁶⁹ Kijelentette: Magyarország semmilyen jogon nem támaszthat igényt Erdélyre, s e terület sorsáról az ottani román népnek kell döntenie.¹⁷⁰ Elmondta, hogy kezdettől fogva ellenezte a magyarokkal való tárgyalást. A döntőbíráskodás elfogadását Maniu „történelmi hibának” nevezte,¹⁷¹ és élesen bírálta a királyi diktatúra rendszerét.

A tanácskozás végén Maniu újból felszólalt, arra kérve a kormányt, „ünnepélyesen és kategorikusan” tiltakozzon a bécsi döntés ellen, igazságtalannak tartva azt. A tengelyhatalmakra való tekintettel Gigurtu elvetette az ötletet, s a Koronatanács is arra a következtetésre jutott, hogy a román állam fennmaradása érdekében el kell fogadnia a döntőbíráskodás eredményét.¹⁷² Szeptember 3-án Manoilescu biztosította Bárdossyt: „Akármilyen legyen is [a román] közvélemény reakciója, döntőbírószági határozatról lévén szó, azt rendszerben végre kell hajtani.”¹⁷³ (11. és 12. sz. dokumentum.)

A magyar minisztertanács augusztus 31-én hallgatta meg Teleki tájékoztatóját a bécsi döntésről. A miniszterelnök elmondta, hogy Ribbentropnak és Cianónak a magyar delegáció előtt augusztus 29-én tett azon kijelentése, miszerint kényszeríteni fogják Magyarországot a fegyveres elintézésről való lemondásra, „ultimatív jellegű” volt. Leszögezte: a német garancia miatt Románia irányában revíziós propagandát ezentúl nem lehet folytatni. Méltatta Csákyt, akinek „*nagy érdeme, hogy igazságot adtak Magyarországnak a döntőbírói ítéletben, amelynek jelentős tétele a székelység visszacsatolása az ezeréves hazához*”.¹⁷⁴ Teleki előterjesztését a kormány egyhangúlag jóváhagyta.

Magyarországon a bécsi döntés eredményét Kozma Miklós, az MTI és a Rádió elnöke augusztus 30-án délután 4 óra 15 perckor jelentette be a rádió mikrofonján keresztül. Rögtönzött beszédében ismertette az új határokat, méltatta „a Bécsben elért óriási sikert és eredményt”, és bátorítólá szolt azokhoz, „akik hozzánk vissza nem térhetnek”. „Egy magasabb politika” nevében arra kérte őket, hogy „vállalják bátran és büszkén” a kisebbségi sorsot.¹⁷⁵

A bukaresti rádió csak másnap reggel tájékoztatta a román közvéleményt a Bécsben történekről,¹⁷⁶ bár a nem hivatalos hír már 30-án futótűzként terjedt. Augusztus 31-én este Manoilescu, másnap Pop tartott rádióbeszédet. A külügyminiszter a bécsi döntés körülményeit magyarázta, rámutatva, hogy az esetleges visszautasítás alternatívája a háború volt, ez pedig a román állam létét veszélyeztette volna.¹⁷⁷ Pop szerint sem volt más választási lehetőség, mint a lét vagy a nemlét. Kijelentette: ő nem írta alá ugyan a döntőbírói határozatot, de szükség esetén megtette volna. Felszólított mindenkit, sorakozzanak fel az „örök és halhatatlan Románia jelképe”, a király mögé.¹⁷⁸

A második bécsi döntés fogadtatása

A döntést az észak-erdélyi magyarok túlnyomó többsége kitörő lelkesedéssel üdvözölte, és a 22 éves román uralom alóli felszabadulásként élte meg. Az „anyaországhoz” való csatlakozás elsősorban azt jelentette számukra, hogy immár „minden gáncs és félelem

nélkül” vállalhatták magyar identitásukat.¹⁷⁹ Az örömet nem osztotta a viszonylag kis létszámú kommunista szimpatizáns vagy párttag. A Kommunisták Magyarországi Pártja Észak-Erdélyi Tartományi Bizottságának egyik jelentése szerint a bécsi döntés „*ügy tartalmánál, mint születési körülményeinél fogva önkényes, népellenes, ellenforradalmi, imperialista elrendezés*” volt. A dokumentum elismeri azonban, hogy az öröm, a lelkesedés „*egyed elvtársaink tisztánlátását bizonyos tekintetben el is homályosította*”, s rövid időre ugyan, de „*a harcban megtorpantunk, gyakorlatilag opportunistákká váltunk*”.¹⁸⁰

A dél-erdélyi magyarság tömegein mélységes csalódás és elkeseredettség vett erőt a második bécsi döntés hírére: a legtöbben közülük a trianoni katasztrófához hasonló sorscsapásként élték meg az újabb kisebbségi létforma beköszöntét. Nagy Ferenc nagyenyedi református esperes így emlékezett vissza évekkal később: „*Valami szívet facsaró, görcsös sírásra kényszerítő érzés ömlött el rajtunk, mikor 1940. VIII. 31-én [helyesen: 30-án – L. B. B.] du. a magyar rádió bement a döntést és közölte az új határvonalakat. Az az érzésünk volt, hogy a börtönajtó tárva, s rajta tódul ki a 22 évig kínzott millió sereg, s egyszer hirtelen és könyörtelenül becsukódik a feltárult vaskapu s a bebörtönzöttek 2/5-öd része ott marad tovább is bezárva!*”¹⁸¹ (Lásd a 13. sz. dokumentumot.)

A trianoni Magyarországon ellentmondásos volt a döntőbírói határozat fogadtatása. Az első napok hangulatát a túlárado öröm és eufória jellemezte: Észak-Erdély visszatértének hírére táviratok, kitüntetések, nagyszabású ünnepségek, az olasz és német követség előtti hálatüntetéseket követték.¹⁸² A sajtó ujjongott, a kormánylapok a tengelyhatalmak iránti mélységes hálájuknak adtak hangot.¹⁸³ A politikai pártok vagy csoportosulásuk többsége (a kommunistákat kivéve) – így pl. a baloldali szociáldemokrata párt¹⁸⁴ is – üdvözölte a bécsi döntést, és az igazságtalan trianoni békeszerződés részbeni jóvátételének tekintette azt. Emellett persze bírálatok is érték a kormányt: a legitimisták, a liberálisok, a kisgazdák a német–magyar kisebbségi szerződést helytelenítették, a nyilasok és az imrédysták

pedig azt állították, hogy Telekiéknél kedvezőbb eredményt tudtak volna elérni.¹⁸⁵

Rövidesen felerősödtek az elégedetlenkedő hangok, amelyek kevesellték a részleges revíziót és Dél-Erdélyt is kezdték nyíltan visszakövetelni. Berliini vádak szerint a bécsi döntéssel való elégedetlenség miatt Magyarországon németellenes hangulat volt kialakulóban, és újból feléledtek az Anglia iránti szimpátiák.¹⁸⁶ Tény, hogy sem a kormány, sem a közvélemény nem tekintette befejezettnek a revíziót, bár a tengelyhatalmakra, s a Romániának nyújtott német–olasz garanciára való tekintettel a Dél–Erdélyre való magyar igényt nem lehetett hivatalosan hangoztatni.

A még mindig nagy köztiszteletnek és politikai befolyásnak örvendő egykori miniszterelnök, Bethlen István, bár erdélyi születésű volt, nem osztotta a magyar közvélemény kezdeti eufóriáját. Ellenkezőleg: Telekihez hasonlóan ő is balsejtelemmel, aggódva tekintett a második bécsi döntésre, és nem helyeselte, hogy „*Erdélyt ajándékba vegyük Hitlertől*”. Ennek legfőbb oka az volt, hogy nem hitt a német győzelemben, s azt valószínűsítette, miszerint a háború után az erdélyi kérdés új elbírálás alá esik majd. Rossz érzéseiről azonban csak közvetlen híveinek volt tudomásuk, mivel aggodalmait nem a nyilvánosságnak szánta. Reálpolitikusként ugyanis Bethlen tisztában volt azzal, hogy a magyarországi s az erdélyi magyar közvélemény miatt a második bécsi döntést nem lehetett volna visszautasítani.¹⁸⁷

Romániában felháborodást keltett a bécsi döntés híre, és augusztus 30-án több napon át tartó tüntetések kezdődtek. A népharag kezdetben Olaszország, Németország és a magyarok, szeptember 2-át követően pedig Károly király és rendszere ellen irányult. Az utcai zavargásokat számos incidens tarkította. Az augusztus 30–31-i kolozsvári tüntetéseken az „Egy barázdát sem!”, „Háborút akarunk!” jelszavakat skandáltak,¹⁸⁸ több magyart és egy németet megsebesítettek, a magyar színház ablakait beverték.¹⁸⁹ A tüntetők szeptember 1-én Brassóban agyonverték egy székely legényt,¹⁹⁰ megrongálták a szász kaszinó épületét, a német konzul autójáról

letépték a horogkeresztes zászlót,¹⁹¹ míg Temesváron szeptember 3-án feldúlták az olasz és a német konzulátus épületeit.¹⁹² A szeptember 1-jei bukaresti demonstrációt a rendőrség feloszlatta.¹⁹³ Az országban rövidesen hatalmi harc robbant ki, melynek eredményeként a németek által támogatott Ion Antonescu tábornok teljhatalmú „államvezető” lett, Károly pedig szeptember 6-án lemondott, majd elhagyta az országot.¹⁹⁴

A román társadalom egyöntetűen nemzeti tragédiaként élte meg az újabb jelentős területvesztést, „csüggedtség és undor” vett erőt rajta.¹⁹⁵ Jól jellemzi az akkori román közhangulatot egy tordai román középiskolai tanár naplórészlete. *„A román nemzetet szétszaggatják az ellenséges szomszédok. Égbekiáltó igazságtalanságnak tartjuk, az emberiség és a civilizáció elleni akkora bűnténynek, hogy azt váránánk, mindenki felháborodjék e barbárságok miatt, mindenki segítsen nekünk megmenteni a nemzet létét, vagy legalábbis valaki elérzékenyüljön az összes minket ért csapás láttán. És mégse mozdul senki, senki nem tiltakozik, mi egyedül vergődünk...”*¹⁹⁶

A „román nemzet bölcsőjének” tartott Erdély egy részéről való kényszerű lemondás valósággal traumatizálta a nemzettudatot. Felkorbácsolta a régi magyarelles szenvedélyeket és elfogultságokat, újabb hisztériákat gerjesztett.¹⁹⁷ Utólag mintegy igazolta a magyarokkal szembeni félelmeket és előítéleteket, s táptalajt adott a „magyar veszélyt” hirdető mítosznak, a napjainkig ható félelemnek, hogy a magyar irredentizmus el akarja szakítani Erdélyt „az ország testétől”.¹⁹⁸

Nemzetközi visszhang

A második bécsi döntés nemzetközi visszhangja, a tengelyhatalmakat leszámítva, ha nem is volt kifejezetten ellenséges magyar szempontból, de elismerést sem jelentett,¹⁹⁹ és inkább a románoknak kedvezett.

A német hivatalosság és sajtó büszkén hangoztatta, hogy *„végre megoldották az európai politika egyik fontos és nehéz kérdését”,* sor került „a dunai térség pacifikálására”, és letették az alapjait a tartós magyar–román barátságnak.²⁰⁰ A magyar követ jelentése szerint a

döntőbírói ítélet Rómában „őszinte örömet” váltott ki, és sokan úgy vélték, hogy egész Erdélyt vissza kellett volna kapnia Magyarországnak. Az ottani újságok is rokonszenvvel számoltak be az eseményről, „bár a román érzékenységet iparkodtak kímélni”.²⁰¹ Bulgáriában szintén rokonszenvvel fogadták Magyarország revíziós sikerét. A közvélemény pozitívan értékelte a románokkal szembeni határozott magyar fellépést, és szembeállította azt a szófiai kormány „engedékenységgel” a Dél-Dobruzsza átadásáról folyó craiovai bolgár-román megbeszéléseken.²⁰² A bolgár sajtó egyhangú elégtétellel kommentálta a döntést, „igazságosnak és békéltetőnek” nevezve azt.²⁰³

A szomszédos országokban vegyes érzelmeket ébresztett a döntés híre. Jugoszláviában egyrészt örültek, hogy sikerült elkerülni a magyar-román fegyveres konfliktust, másrészt azonban tartottak a megerősödött Magyarország további revíziós törekvéseitől. A jugoszláv kormánykörök és a közvélemény előtt „súlyban és tekintélyben” nyert, „bizalom és rokonszenv” tekintetében veszített Magyarország.²⁰⁴

A németek által megszállt Prágában „cseh részről senki sem gratulált, és német körök is hallgatásba burkolóznak” – jelentették a magyar főkonzulátusról.²⁰⁵ A berni magyar katonai attasé arról számolt be, hogy a német beavatkozás miatt a svájci közvélemény érzelmileg a románok pártján áll, és általánossá kezd válni a „szegény románok” sajnálata. Az ottani sajtó az erdélyi kérdéstről román beállítású cikkeket és „fantasztikus jelentéseket” közöl a honvédség „vad csatározásairól a határon”.²⁰⁶ Az amerikai közhangulat viszont, bár magatartása tengelyellenes volt, nem sajnálkozott Románia veszteségei felett. A *New York Times* egyik cikke salamoni ítéletnek nevezi a bécsi döntést, és kifejezi reményét, hogy a kisebbségekkel szemben türelmesek lesznek a magyarok.²⁰⁷

Az augusztus 31-i szovjet lapok rövid hírként közölték a döntés tényét,²⁰⁸ a későbbi kommentárok pedig azt hangsúlyozták, hogy az európai béke szempontjából hasznos volt a tengelyhatalmak beavatkozása.²⁰⁹ A döntés azonban – mint említettük – feszültséget teremtett a német-szovjet viszonyban, mivel Moszkva neheztelt

amiatt, hogy az erdélyi kérdés rendezéséről nem tájékoztatták időben, nem kérték ki a véleményét,²¹⁰ és rossz néven vette a Romániának nyújtott német garanciát is. A magyar területi követelések jogosságát a szovjet kormány továbbra is elismerte, és 1941. június 26-ig Dél-Erdély és Dél-Bukovina ügyében – elvileg – fennállt a magyar–szovjet együttműködés lehetősége.²¹¹

Magyar szempontból London hűvösen reagált a második bécsi döntésre. Az angol sajtó Romániára ráerőszakolt diktátumról írt, s bár elismerte, hogy Magyarországnak voltak indokolt területi követelései, az augusztus 30-i döntést túlzott megoldásnak tartotta.²¹² Ilyen értelemben nyilatkozott Churchill is szeptember 5-i alsóházi beszédében. Kijelentette, hogy bár személyesen sosem örült annak a módnak, ahogyan Magyarországgal bántak az első világháború után, a döntés diktátum eredménye, ezért Nagy-Britannia soha nem ismerheti el. A felsőházban ugyanaznap Halifax külügyminiszter tartott beszédet. Churchillhez hasonlóan ő is különbséget tett a román–bolgár és a román–magyar területi rendezés között: az előbbit, mint a felek kölcsönös megegyezésén alapulót elfogadta, az utóbbit viszont elutasította.²¹³ A Foreign Office nem hivatalosan Barczát is figyelmeztette: az angol kormány álláspontja az, hogy semmiféle olyan területi változást nem ismer el jogosnak Európában, amely 1939. szeptember 1-je, tehát a háború kitörése óta következett be.²¹⁴ A két ország megítélése ugyanakkor alapvetően nem változott meg Londonban a második bécsi döntés következtében. A román kormánynak továbbra is a szemére vetették, hogy feladta semlegességét, és jegyzékben tiltakoztak Románia Nagy-Britanniával szembeni barátságtalan magatartása miatt. Magyarországot ezzel szemben úgy könyvelték el a brit külügyminisztériumban, hogy az tengelypolitikát folytat ugyan, de nem tanúsít ellenséges magatartást Angliával szemben.²¹⁵

A brit kormány mértéktartó hivatalos megnyilatkozásaitól eltérően, a londoni BBC rádió román nyelvű adásai R. W. Seton-Watson²¹⁶ kommentárjai révén lázító hangon uszítottak a magyarok ellen. Ezzel egyidőben viszont a BBC magyar osztályának még

azért is harcolnia kellett, hogy idézhesse Halifax nyilatkozatát.²¹⁷ A brit közvélemény már korántsem volt ennyire radikális a bécsi döntés megítélésében, sőt, Barcza szerint, a Románia iránti növekvő angol ellenszenv következtében sokan örömet fejezték ki Erdély egy részének Magyarországhoz csatolása miatt.²¹⁸ Az mindenestre tény, hogy a folyamatosan romló angol–román diplomáciai viszony ellenére a területi revízióval kapcsolatos hivatalos londoni álláspont nem módosult, a brit kormány nem ismerte el a döntőbírói határozat jogosságát.

Demográfiai következmények

Az 1940. augusztus 30-án kihirdetett második bécsi döntés a trianoni békeszerződés által Romániának ítélt terület 2/5-ét – Észak-Erdélyt – csatolta vissza Magyarországhoz. Dél-Erdély, mintegy 60 000 km², továbbra is Románia része maradt. A 43 104 km²-nyi Észak-Erdélyben az 1941. január 31-i magyar népszámlálás 2,577 millió lakost mutatott ki, ebből 1 343 000 (52,1%) magyar, 1 069 000 (41,5%) román, a többi német, jiddis és egyéb anyanyelvű volt.²¹⁹ (2. sz. táblázat.) A román statisztikai adatok ettől jócskán eltértek. Egy, a román történetírás által gyakran idézett kimutatás szerint 1940. január 1-én Észak-Erdély lakosságának 50,2%-a volt román, és 37,1%-a „székely és magyar”.²²⁰ Amennyiben az 1930-as román népszámlálás anyanyelvi adatait kivetítjük az 1941. évi közigazgatási beosztás szerinti Észak-Erdélyre, akkor az 1930-as évre az alábbi eredményt kapjuk: a 2 394 000 lakosból 1,166 millió román (48,7%), 1,007 millió magyar (42,1%).²²¹ (2. sz. táblázat.) Ha csak a természetes népszaporulattal számolnánk, úgy az 1930-as román adatokból kiindulva 1941-ben Észak-Erdély lakosságának 2,627 milliónak kéne lennie, amelyből 1 303 000 román (50,5%), és 1 087 000 (42,2%) magyar anyanyelvű.²²² Mivel magyarázható ez utóbbi adatsor, és az 1941-es magyar népszámlálás adatai közötti jelentős eltérés?

2. sz. táblázat:

Észak-Erdély* népességének anyanyelv és nemzetiség szerinti megoszlása 1930-ban és 1941-ben

	1930**				1941***			
	anyanyelv		nemzetiség		anyanyelv		nemzetiség	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Román	1 166 802	48,7	1 177 876	49,2	1 069 210	41,5	1 029 469	39,9
Magyar	1 007 167	42,1	912 545	38,1	1 343 696	52,1	1 380 507	53,6
Német	60 046	2,5	68 696	2,9	47 508	1,8	44 686	1,7
Egyéb	160 749	6,7	235 647	9,8	116 846	4,6	122 598	4,8
<i>Összesen</i>	<i>2 394 764</i>	<i>100,0</i>	<i>2 394 764</i>	<i>100,0</i>	<i>2 577 260</i>	<i>100,0</i>	<i>2 577 260</i>	<i>100,0</i>

* Az 1941. évi határok között.

** Román népszámlálási adatok.

*** Magyar népszámlálási adatok.

Forrás: *Varga E. Árpád: Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. Jegyzetek Erdély és a kapcsolt részek XX. századi nemzeti statisztikájának történetéhez. Budapest, 1992, Regio – MTA Történettudományi Intézet. /Regio-könyvek, 10. Kisebbségi Könyvtár./ 144–145. o.*

Az észak-erdélyi magyarok számarányát tekintve pozitív, míg az ott élő román lakosság szempontjából negatív különbséget Varga E. Árpád a bécsi döntés által előidézett kölcsönös menekülthullámmal, illetve az 1930-as és 1941-es népszámlálások eltérő bevallásával magyarázza.²²³ 1940 szeptemberétől 1941 februárjáig Dél-Erdélyből mintegy 100 000 magyar menekült a megnagyobbodott Magyarország területére, míg Észak-Erdélyt kb. ugyanennyi román hagyta el.²²⁴ A százezer magyarból 65–70 000-en Észak-Erdélyben telepedtek meg, s rajtuk kívül még legalább 24 000-en érkeztek ide a trianoni országrészből is. Az észak-erdélyi magyarságnak a bécsi döntést követő vándormozgalmakból származó népességi többlete 1941 februárjáig ily módon 90–100 000 fő lehetett,²²⁵ s a Dél-Er-

délybe való menekülés következtében legalább ugyanennyivel csökkent az itt élő románok száma.

A magyar népszámlálás eredményei, s az 1941-re kiszámolt román adatok között észlelhető további különbség a magyarok esetében reasszimilációs nyereséget, a románoknál disszimilációs veszteséget takar. A magyar anyanyelvűek asszimilációs nyereségének egy része az „egyéb” anyanyelvűek veszteségéből tevődik össze: az 1930-ban jiddis nyelvűként jelentkezettek több mint fele pl. 1941-ben visszatért a magyar anyanyelvűek közé. A legjelentősebbnek azonban a románok népszámlálási nyelv váltása mondható: közülük csaknem 90 000-en vallották 1941-ben, hogy magyar anyanyelvűek.²²⁶

Magyarországhoz – még az 1930-as román statisztika anyanyelvi adatai szerint is – több mint egymillió magyar került vissza. (2. sz. táblázat.) Így például visszatért a majdnem színmagyar Székelyföld (Csík, Háromszék és Udvarhely vármegyék) és – 1941-es népszámlálási adatok alapján – az úgyszintén abszolút magyar többségű Maros-Torda vármegye. Ezzel szemben Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód, Kolozs, Szilágy és Máramaros megyében a magyar adatok szerint is a román anyanyelvűek voltak abszolút többségben.²²⁷ Továbbra is Románia részét képezték Erdély legkiterjedtebb román többségű vidékei, mint Fogaras, Szeben, Hunyad, Krassó-Szörény, Arad, Alsó-Fehér megyék, Bihar egy része, továbbá a vegyes lakosságú Bánság, s a szintén vegyes szász területek: Kis-Küküllő, Nagy-Küküllő és Brassó megye.²²⁸

Román adatok alapján 1930-ban Észak-Erdély városlakóinak 57,5%-a vallotta magát magyar, 28,6%-a román anyanyelvűnek, és a 22 város közül 15-ben abszolút magyar többség élt.²²⁹ Kolozsváron 54,3, Nagyváradon 66,6, Szatmárnémetiben 58,9, Marosvásárhelyen 65,8% volt a magyar anyanyelvű lakosság aránya.²³⁰ (3. sz. táblázat.) Mivel azonban a városokat többnyire román, vagy kevert lakosságú falvak vették körül, s nagy volt a románok által lakott elszórt, hegyi települések száma is, a második bécsi döntés következtében visszatért 1778 város és község közül – az 1910. évi adatok szerint – csak 677-ben érte el a magyarság az abszolút

többséget, ezek közül azonban 557-ben 80%-nál több magyar ajkú lakott.²³¹

3. sz. táblázat:

A magyarok száma és százalékos aránya néhány észak-erdélyi városban 1930-ban és 1941-ben

Város	1930*					1941**				
	összesen	ebből magyar				összesen	ebből magyar			
		nemzetiség	anyanyelv		nemzetiség		anyanyelv			
	fő	fő	%	fő	%	fő	fő	%	fő	%
Kolozsvár	100 844	47 689	47,3	54 776	54,3	110 956	96 002	86,5	97 698	88,1
Nagyvárad	82 687	42 630	51,6	55 039	66,6	92 942	85 383	91,9	85 466	92,0
Szatmárnémeti	51 495	21 916	42,6	30 308	58,9	52 011	48 293	92,8	47 919	92,1
Marosvásárhely	38 517	22 387	58,2	25 359	65,8	44 933	42 087	93,7	42 435	94,4

* Román népszámlálási adatok.

** Magyar népszámlálási adatok.

Forrás: *Varga E. Árpád: Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. Jegyzetek Erdély és a kapcsolt részek XX. századi nemzeti-ségi statisztikájának történetéhez. Budapest, 1992, Regio – MTA Történettudományi Intézet. /Regio-könyvek, 10. Kisebbségi Könyvtár./ 126. o.*

Dél-Erdélyben 1930-ban 440 000 magyart írtak össze nemzetiség szerint (14%), anyanyelv alapján ennél többet, 473 000-et (15%).²³² Az 1941. áprilisi román népszámlálás idején viszont már csak 363 ezren vallották magukat magyar „etnikai eredetűnek”, azaz a 3,3 millió összlakosból mindössze 10,9%. A román nemzetiségűek aránya 68,3, míg a németeké 14,7%-ot tett ki.²³³ (4. sz. táblázat.) A természetes népszaporulatot figyelembe véve, 1940 őszén a dél-erdélyi magyarság száma nem sokkal maradhatott el a félmilliótól.²³⁴ Románia egész területén, tehát a Regátot is ide számítva, a bécsi döntést követően jóval több, mint 500 000 magyar maradt.²³⁵

4. sz. táblázat:

Dél-Erdély* népességének anyanyelv és nemzetiség szerinti megoszlása 1930-ban és 1941-ben

Város	1930**				1941**			
	anyanyelv		nemzetiség		anyanyelv***		nemzetiség	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Román	2 067 355	65,5	2 030 891	64,3	-	-	2 274 561	68,3
Magyar	473 554	15,0	440 743	14,0	-	-	363 206	10,9
Német	481 128	15,3	475 581	15,1	-	-	490 640	14,7
Egyéb	133 005	4,2	207 827	6,6	-	-	204 491	6,1
Összesen	3 155 042	100,0	3 155 042	100,0	-	-	3 332 898	100,0

* Az 1941. évi határok között.

** Román népszámlálási adatok.

*** Nem rendelkezünk adatokkal.

Forrás: Varga E. Árpád: Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. Jegyzetek Erdély és a kapcsolt részek XX. századi nemzeti statisztikájának történetéhez. Budapest, 1992, Regio – MTA Történettudományi Intézet. /Regio-könyvek, 10. Kisebbségi Könyvtár./ 147–148. o.

A dél-erdélyi városok lakosságának mintegy harmadát 1930-ban még a magyarok alkották, a románok 40, a németek 23%-ot tettek ki. A bécsi döntés utáni kivándorlás, illetve a román menekültek tömeges betelepődése miatt 1941-ben a magyarok számaránya 17%-ra csökkent, s a dél-erdélyi román lakosság abszolút többséget szerzett a városokban is.²³⁶ Általánosságban tehát elmondható, hogy míg az észak-erdélyi magyarság visszaszorulását a második bécsi döntés feltartóztatta, addig 1940–1944 között a dél-erdélyi magyarok száma mintegy 40%-kal csökkent, s e nagyarányú térvésztes (5. sz. táblázat) következményei mind a mai napig éreztetik hatásukat.

5. sz. táblázat:

A magyar nemzetiségűek száma és százalékos aránya néhány dél-erdélyi városban 1930-ban és 1941-ben

Város	1930*			1941*		
	összesen	magyar	%	összesen	magyar	%
Arad	77 111	29 978	38,8	86 674	26 798	30,9
Temesvár	91 580	27 652	30,2	110 840	20 090	18,1
Brassó	59 232	23 269	39,3	84 557	15 114	17,9
Torda	20 023	9943	49,7	30 668	6470	21,1
Petrozsény	15 405	5861	38,0	15 020	3232	21,5
Nagyenyed	94 78	4788	50,5	9810	3253	33,2

* Román népszámlálási adatok.

Forrás: *Varga E. Árpád: Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. Jegyzetek Erdély és a kapcsolt részek XX. századi nemzetiségi statisztikájának történetéhez. Budapest, 1992, Regio – MTA Történettudományi Intézet. /Regio-könyvek, 10. Kisebbségi Könyvtár./ 124. o.*

Bár mint láttuk, a román népszámlálás adatai szerint Észak-Erdély lakosságának relatív többsége 1930-ban román anyanyelvű volt, s a bécsi döntéssel több mint egymillió, zömében görög katolikus román került magyar fennhatóság alá, az 1940. augusztus 30-i magyar-román határ etnikailag semmivel sem tekinthető igazságtalanabbnak a 20 évvel korábban Trianonban megállapítottánál. Ellenkezőleg, a második bécsi döntéshez képest a trianoni béke rendelkezései etnikailag talán még inkább vitathatóbbak voltak, hiszen több mint másfél millió magyar lakost csatoltak Romániához, színmagyar területekkel együtt. Erdély bonyolult nemzetiségi viszonyai, a néprajzi tarkaság, a román, a magyar és a német lakosság területi elhelyezkedésének kevertsége²³⁷ szinte lehetetlené teszi egy etnikailag minden szempontból kielégítő, igazságos határvonal meghúzását e területen.

Gazdasági következmények

Az Erdélyt kettészelő nyugat-kelet-délkeleti irányú új államhatár földrajzilag és gazdaságilag ugyanolyan rossz, mesterséges választóvonalat képezett, mint az Alföld szélén Trianonban megvont észak-déli határ. Történelmileg kialakult tájegységeket osztott ketté, családokat szakított szét, utakat, vasútvonalakat vágott el, városokat fosztott meg hagyományos háttérüktől – összességében tehát kedvezőtlen hatással volt Erdély gazdasági életére. A történelem fintora, hogy éppen Teleki Pál miniszterelnökségének idején került sor Erdély megosztására; a *földrajztudós* Teleki ugyanis – akárcsak Bethlen István – azt vallotta, hogy „Erdélyt nem lehet felszabdalni”, s még közvetlenül a második bécsi döntés előtt is erdélyi kistájakban gondolkodott.²³⁸ A *politikus* Teleki azonban kénytelen volt meghajolni a realitások előtt...

Habár Romániának maradt az Észak-Erdélynél nagyobb, és gazdaságilag fejlettebb Dél-Erdély, a román gazdaság súlyos veszteségeket szenvedett az újabb területátadás miatt: az ország elveszítette búza- és burgonyatermésének 10, illetve 25, összes erdőterületének pedig 30%-át.²³⁹ Szinte teljes egészében átadni kényszerült cink-, ólom- és rézbányáit, s néhány jelentős iparvállalat is Magyarországhoz került, mint például a nagybányai Phönix, vagy a kolozsvári Dermata. Erdély legfontosabb ipari létesítményei, bányái, közlekedési útvonalai azonban továbbra is román tulajdonban maradtak.

A megosztott Erdély két része közötti fejlődésbeli szintkülönbséget, „Észak” gazdasági visszamaradottságát jól illusztrálják a Magyar Nemzeti Bank román statisztikákon alapuló korabeli számításai. Ezek szerint Észak-Erdélyben az egy lakosra átszámított nemzeti jövedelem 1937-ben 7747, a Trianonban elcsatolt egész erdélyi területen 9355, míg Nagy-Romániában átlagosan 8292 lej volt. (6. sz. táblázat.) A Magyarországhoz került részeken – a fenti számítás szerint – Csík vármegye járt az élen az egy főre jutó 10 175 lej értékű nemzeti jövedelemmel, és Máramaros zárta a sort 6203 lejjel.²⁴⁰

6. sz. táblázat:

**Az egy főre jutó nemzeti jövedelem Észak-Erdélyben,*
egész Erdély területén és Nagy-Romániában 1937-ben**

Terület	Az egy főre jutó nemzeti jövedelem 1937-ben, lejben számítva**	Az egy főre jutó nemzeti jövedelem 1937-ben lejben számítva***
Észak-Erdély	7 747	8 503
Egész Erdély	9 355	10 104
Nagy-Románia	8 292	8 956

*Az 1941. évi határok között.

** A szállítás, közlekedés, háztartási munka nélkül.

*** A szállítással, közlekedéssel, háztartási munkával együtt.

Forrás: *Magyar Országos Levéltár K 69 1940, Magyar-román tárgyalási anyag, 1. (14. sz. táblázat alapján.)*

Észak-Erdély elsősorban az ipar fejlettségét tekintve maradt el Dél-Erdélytől: a Trianonban Romániához csatolt összterület mintegy 43%-át tette ki ugyan, de az iparvállalatok számát illetően ez az arány már csak 35, a munkáslétszámban 28,5, a befektetett tőkében 21, a termelésben felhasznált motorikus erő tekintetében pedig csupán 17,7% volt.²⁴¹ A több mint 650, gépi erőre berendezkedett észak-erdélyi iparvállalat közül sorrendben a legtöbb az élelmiszer-, a fafeldolgozó-, a vegyi-, a textil- és a vasipar terén működött, míg az alkalmazott munkások számát tekintve – jóval megelőzve a többit – a faipar volt a legjelentősebb. A befektetett tőke nagyságát tekintve ismét csak az élelmiszeripar állt az élen.²⁴² (7. sz. táblázat.) A gyárak többnyire a városokban, s különösen a négy legnagyobb észak-erdélyi városban: Kolozsvárott, Nagyváradon, Szatmárnémetiben és Marosvásárhelyen telepedtek meg.

7. sz. táblázat:

Észak-Erdély* ipartelepei 1938-ban, ágazatonként

Ágazat	Az ipartelepek				Az egy ipartelepre eső átlag		
	száma	befektetett tőkéje, ezer lejben	motorikus ereje, lóerőben	munkás- létszám	befektetett tőke, ezer lejben	motorikus erő, lóerőben	munkás- létszám
Vasipar	39	409 078	4180	3551	10 489	107	91
Elektrotechnika	2	4468	18	28	2284	914	14
Építőanyag-ipar	33	141 364	3629	1767	4157	107	52
Üvegipar	10	66 821	527	922	6682	53	92
Faipar	198	632 375	21 126	15 797	3179	106	80
Bőrpar	21	70 198	2351	3192	3343	112	152
Textilipar	47	259 176	2511	3494	5514	53	74
Papíripar	31	158 530	4138	1418	5114	133	46
Élelmiszeripar	218	1 084 668	17 868	6056	4976	82	28
Dohányipar	2	-	-	-	-	-	-
Vegyipar	50	703 124	4730	2043	14 849	97	41
<i>Összesen</i>	<i>651</i>	<i>3 529 802</i>	<i>61 078</i>	<i>38 268</i>	<i>5 422</i>	<i>94</i>	<i>59</i>

* Az 1941. évi határok között.

Forrás: *Farkasfalvy Sándor: A visszacsatolt keleti terület. Ipar.*
Magyar Statisztikai Szemle, 1940. 8-9. sz., 730. o., 1. sz. táblázat.

A bányászat, a kohászat s az energiatermelés esetében hasonló helyzet állt elő, mint az iparban, mivel Erdély természeti kincsekben leggazdagabb vidékei – Hunyad, Krassó-Szörény és Bihar hegyei – továbbra is Romániához tartoztak. A számottevő földgáz-, vasérc- és barnaszénkészletek Dél-Erdélyben voltak, akárcsak a legjelentősebb sóbánya, a marosújvári. A só, a nemesfémeket, valamint a rezet, az ólmot és a cinket kivéve Észak-Erdély viszonylag szegény volt természeti kincsekben: területén csupán egyetlen vasércbánya működött az Udvarhely

vármegyei Lovétén, szénbányászata az egész erdélyi széntermelés mindössze 9,1%-át képezte, s mivel a kissármási földgázmezők román tulajdonban maradtak, földgáztermelése csekélynek számított. Jellemző adat, hogy bár Észak-Erdély jelentős sókincsel rendelkezett, amelyet a désaknai, parajdi és aknasugatagi bányákban hoztak felszínre, a román kézben lévő marosújvári bánya egymaga szinte kétszer annyit termelt, mint a fenti három együttvéve.²⁴³ (8. sz. táblázat.)

8. sz. táblázat:

Erdély sótermelése bányánként 1938-ban

A sóbánya telephelye		Sótermelés ezer méterházasában	Sótermelés az összes erdélyi sótermelés %-ában
Község	Vármegye		
Parajd	Udvarhely	39	3,0
Désakna	Szolnok-Doboka	220	16,8
Aknaugatag és Rónaszék	Máramaros	189	14,5
<i>Észak-Erdély összesen 1938-ban</i>		448	34,3
Torda	Torda-Aranyos	-	-
Marosújvár	Alsó-Fehér	859	65,7
Vizakna	Alsó-Fehér	-	-
<i>Dél-Erdély összesen 1938-ban</i>		859	65,7
Erdély összesen 1938-ban		1307	100,0

Forrás: Szalay Zoltán: *A visszacsatolt keleti terület. Bányászat és kohászat. Energiaviszonyok. Magyar Statisztikai Szemle, 1940. 8–9. sz., 720. Az 1. sz. táblázat alapján.*

Mindezek ellenére Magyarország számára gazdasági gyarapodást jelentett Észak-Erdély visszatérése, elsősorban a jelentősen megnövekedett erdőállomány, továbbá a nagybányai érctelepek, a már említett sóbányák, valamint a nagyvárosok ipara miatt.²⁴⁴ A visszacsatolt terület elsődlegesen mégis mezőgazdasági jellegű volt. Az őstermelés jelentőségét a foglalkoztatási adatok is tükrözték, amelyek azonban (legalábbis még 1910-ben) nem utaltak szembetű-

nően nagy különbségre az itteni, s a Magyarország többi részén élő népesség rétegződése között. Észak-Erdély lakosságának az 1910-es adatok szerint 69,6%-a dolgozott a mezőgazdaságban, és mindössze 19,4%-a a bányászatban, iparban és „forgalomban” együttvéve.²⁴⁵ Az őstermelés hegyvidéki jellegére is utalt, hogy ugyanazon évben a mezőgazdaság és kertészet keresőinek több mint egyharmada önálló, valamivel több mint egynegyede segítő családtag volt, gazdasági cselédként pedig kevesebb mint egytizedük dolgozott. Az észak-erdélyi táj hegyes-dombos jellegével magyarázható az erdészet átlagosnál fontosabb szerepe.²⁴⁶

A második bécsi döntés nyomán Magyarország területe mintegy 7,5 millió kat. holddal gyarapodott, amelynek 31%-a szántó, közel 15%-a rét, 12,5%-a legelő, és igen számottevő része, 36,5%-a erdő volt. (9. sz. táblázat.) Ezzel Magyarországon a föld művelési ágak szerinti megosztása arányosabb lett: az erdők részesedése például 17%-ról 22%-ra nőtt,²⁴⁷ s a szállítási nehézségek dacára az ország teljes mértékben fedezni tudta belső faszükségletét, sőt exportját is növelhette.

A visszatért országrész növénytermesztésében a gabonaféléken kívül fontos szerep jutott – főleg Szilágy és Szolnok-Doboka vármegyében – a kukoricának, amelyet Erdélyben nem csak takarmányozásra, hanem emberi fogyasztásra is használnak. Burgonyából a legtöbbet a Székelyföldön termeltek, itt viszont kevesebb kukoricát fogyasztottak. A mostohább természeti adottságok miatt az észak-erdélyi termésátlagok kisebbek voltak a nyugatabbra fekvő vidék átlagos terméshozamánál. Ami az állattenyésztést illeti, a rétekben, legelőkben gazdag Észak-Erdélyben főleg szarvasmarhát és juhot, kisebb mértékben sertést, lovat, kecskét tenyésztettek.²⁴⁸ (3. sz. ábra.)

9. sz. táblázat:

**Észak-Erdély* és a trianoni Magyarország területe
művelési ágak szerint**

Művelési ág	Észak-Erdély**		A trianoni Magyarország***	
	a terület nagysága kat. holdban	%	a terület nagysága kat. holdban	%
Szántóföld	2 324 813	31,0	9 770 293	60,4
Kert	116 549	1,6	207 989	1,3
Rét	1 080 405	14,4	1 122 396	6,9
Szőlő	27 002	0,4	361 898	2,2
Legelő	939 138	12,5	1 677 095	10,4
Erdő	2 734 760	36,5	1 923 458	11,9
Nádas	267 252	3,6	52 503	0,3
Földadó alá nem eső terület			1 060 086	6,6
<i>Összesen</i>	<i>7 489 919</i>	<i>100,0</i>	<i>16 175 718</i>	<i>100,0</i>

* Az 1941. évi határok között.

** 1910. évi kataszteri adatok.

*** 1938. évi kataszteri adatok.

Forrás: Szöllősy Zoltán: *A visszacsatolt keleti terület. Mezőgazdaság és állattenyésztés. Magyar Statisztikai Szemle, 1940. 8–9. sz., 701. o. Az 1. sz. táblázat alapján.*

3. sz. ábra:

Az állatállomány a trianoni és a megnagyobbodott Magyarországon, illetve a visszacsatolt Felvidéken, Kárpátalján és Észak-Erdélyben a harmincas évek második felében

Forrás: Szöllősy Zoltán: *A visszacsatolt keleti terület. Mezőgazdaság és állattenyésztés.* Magyar Statisztikai Szemle, 1940. 8–9. sz., 706. o.

A hevenyészve meghúzott új román–magyar határ igen súlyos gazdasági problémákat vetett fel. Kolozsvárt például elválasztotta víz- és elektromos üzemétől,²⁴⁹ de megfosztotta élelmiszer-ellátó bázisának jelentős részétől is, mivel Györgyfalva, Tordaszentlászló és a többi környező falu Romániához került.²⁵⁰ Ellenkező előjelű, de lényegében hasonló problémákkal küszködött a Romániának meghagyott Brassó is, mivel a város élelmezését korábban szinte teljes egészében biztosító Háromszék megyei falvakat a második bécsi döntés Magyarországhoz csatolta. Az új határ ezenkívül elválasztotta a Brassóban maradt magyarságot a Székelyföldtől, amelyhez számos gazdasági érdek is fűzte, és fordítva, a Magyarországra került székelyek munkalehetőségei is megcsappantak.²⁵¹

Magyar szempontból a legnagyobb gondok a közlekedés terén álltak elő. Bár a második bécsi döntéssel több mint 2300 km hosszú vasútvonal került vissza Magyarországhoz,²⁵² az új határ kissármási beszögellése elvágta a vasúti összeköttetést a Székelyfölddel, s emiatt Észak-Erdély négy vármegyéjét (Maros-Torda, Csík, Udvarhely, Háromszék) csak a Beszterce – Szászrégen közötti, igen rossz állapotban lévő köves úton lehetett megközelíteni. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a Székelyföld áruellátása egy jó ideig szinte csak a legszükségesebb létfenntartási cikkek biztosítására korlátozódott, s az ott megtermelt áru – különösen a fa – csupán nagy nehézségek révén jutott el az ország más részeibe. 1940 decemberében átadták a forgalomnak a Szászlekenca és Teke közötti keskeny nyomtávú vasúti pályaszakaszt, részben tehermentesítve ezáltal a közúti forgalmat, s olcsóbbá téve az áruellátást. A Székelyföld elzártságát végül 1942 végére sikerült megszüntetni a Szeretfalva – Déda vasútvonal átadásával.²⁵³ Továbbra is gond maradt azonban, hogy a Hargita-hegység nyugati oldalán élő székelységnek nem volt vasúti összeköttetése Marosvásárhellyel, mivel vasútvonalai Erdély román fennhatóság alá tartozó része felé vezettek.

Számos problémát okozott, hogy a Magyarországnak ítélt iparvállalatok felvevőpiaca és nyersanyagbázisa részben Romániában maradt, sok esetben pedig jelentős kinnlevőségeik, vagy éppen fiókvállalataik maradtak Dél-Erdélyben – s mindez fordítva, a román fennhatóság alá tartozó üzemekre nézve is igaz volt. Gondot jelentett kezdetben az is, hogy a román árszínvonal a magyarországinál magasabb volt, s a két adórendszer nagy mértékben eltért egymástól.²⁵⁴ A nehézségeket tetézte, hogy bár a második bécsi döntés jegyzőkönyve leszögezte: a román csapatoknak „rendes állapotukban” kell átadni a Magyarországnak ítélt területeket,²⁵⁵ s ehhez a szeptember első napjaiban Nagyváradon tárgyaló magyar katonai küldöttség is ragaszkodott,²⁵⁶ a kivonuló román polgári és katonai közigazgatás ezt nem tartotta be. Végláthatatlan oszlopokban vonultak ugyanis Dél-Erdély felé a legkülönbözőbb javakkal – bútorokkal, leszerelt kórházakkal stb. – megpakolt teherautók, vonatok, szekerek,²⁵⁷ kiürítve vagy

működésképtelenné téve ezzel az átadandó terület közigazgatásának jelentős részét.²⁵⁸

Az élelmiszer-ellátás nehézségei már a döntést követő első napokban, a honvédség bevonulását megelőzően jelentkeztek Észak-Erdélyben. Szeptember 8-án a kolozsvári magyar konzul jelentette, hogy „cséplés háborgatása miatt” némi hiány van kenyérből, lisztből, ezenkívül cukorból, s nagy a hiány a kőolajtermékekből. Szükség lenne vágómarhára, egy vagon zsírra, 25 000 kg szalonnára, 1500 kg kolbászra és sürgősen egy-egy vagon kukoricára, illetve burgonyára.²⁵⁹ Bárdossy szintén a honvédség bevonulása előtt figyelmeztetett a székelység megfelelő ellátásának szükségességére, és – a várható közlekedési nehézségekre való tekintettel – a már meglévő három Hangya-élelmiszerraktáron kívül még tizenkettő felállítását javasolta, hogy elsősorban kenyérlisztet és kukoricát tárolhassanak.²⁶⁰

Minden kormányzati erőfeszítés ellenére 1940 őszén az észak-erdélyi általános gazdasági helyzet rosszabbodott, a lakosság életszínvonalára esett.²⁶¹ A közszükségleti cikkek megdrágultak vagy eltűntek a piacról, a fizetések stagnáltak, esetleg csökkentek. Akadozott az élelmiszerellátás: a petróleum, a cukor, időnként a liszt, a sőt a kenyér és a burgonya is hiánycikk volt. A Maros-völgyi fűrészüzemek egy időre bezártak, a lakbérek rohamosan emelkedtek, a városok utcáit pedig 1940 szeptemberében-októberében ellepték a munkát kereső dél-erdélyi menekültek és kiutasítottak. A tél elmúltával azonban a helyzet lassan normalizálódott, s összességében elmondható, hogy az észak-erdélyi magyarság a háborús körülmények ellenére gazdaságilag jelentősen megerősödött az 1940–1944-es, viszonylag rövid időszakban. A mai székely visszaemlékezők nemcsak a kulturális, de az anyagi vonatkozások tekintetében is egyértelműen pozitívan értékelik e négy évet. Amit leginkább kiemelnek: a román uralom alatt tapasztalt állapotokkal összehasonlítva a magyar adó- és pénzügyi rendszer kiszámítható volt, az egyéni gazdák hathatós támogatást élveztek, ezenkívül számos szociális intézkedés lépett életbe és új munkahelyek jöttek létre.²⁶²

Ami a dél-erdélyi magyarságot illeti, minden veszteség és nyomorítás ellenére, a második bécsi döntést közvetlenül követő időszakban

sikerült megtartania gazdasági erejét. A jelentések szerint²⁶³ 1941-ben a dél-erdélyi magyar kis- és középbirtokosok földje, állatállománya, gazdasági felszerelése még érintetlen volt, a nagyenyedi Kisegítő Takarékpénztár és a volt brassói Népbank köré tömörült magyar pénzüintézetek pedig vagyonukat megtartva jelentős fejlődést mutattak. Erős volt a gr. Haller István által vezetett magyar szövetkezeti mozgalom is. A dél-erdélyi magyarságra azonban egyre nagyobb nyomás nehezedett, és a román kormányzat a magyarok módszeres anyagi tönkretételét tűzte ki célul. E stratégia részét képezte a magyar iparosok, kereskedők, ügyvédek, orvosok túladóztatása, a különböző önkényesen megállapított bírságok, az ún. újjáépítési vagy visszacsatolási kölcsönök erőszakolása, a gazdasági szabotázs ürügyén indított eljárások, vagy a határ menti ingatlanforgalom korlátozása. A magyar gazdákat a sorozatos termény- és állatrekvirálásokkal próbálták meg tönkretenni.²⁶⁴

1942 májusában – az észak-erdélyi románok üldöztetésére hivatkozva – a bukaresti kormányzat a dél-erdélyi magyar falvak kiéheztetését és a magyar tulajdon teljes felszámolását tűzte ki célul, fegyveres erőszak alkalmazását helyezve kilátásba ellenállás esetén.²⁶⁵ A terv véghezvitele azonban meghiúsult. 1942 nyarán Budapest közbenjárására ugyanis a német és az olasz kormány különmegbízottakat küldött a dél-erdélyi magyarok és az észak-erdélyi románok panaszainak kivizsgálására, s a román vezetés kénytelen volt meghátrálni. Mégis, 1943-ra a dél-erdélyi magyarság termelőereje már jelentősen lecsökkent, elsősorban a katonai behívók elől való tömeges menekülés, illetve a munkaszolgálatra való behívások miatt.²⁶⁶ Dél-Erdély gyors, akadálytalan magyartalanítása ennek ellenére illúzióknak bizonyult a bukaresti vezetés részéről 1940. augusztus 30-át követően.

A második bécsi döntés értékelése

A második bécsi döntéssel lezárult a 20. századi román–magyar kapcsolatok történetének egy fontos szakasza, amely két évtizeddel korábban, a trianoni békeszerződéssel vette kezdetét. A magyar külpolitika sikerként könyvelhette el a döntőbírósi határozatot, hiszen megvalósult egyik legfontosabb célkitűzése: sor került az igazságtalan békeszerződés revíziójára, és az 1920-ban elcsatolt

erdélyi területek jelentős része visszatért Magyarországhoz. Ezzel több mint egymillió erdélyi magyar szabadult fel román uralom alól, a megszerzett terület pedig közel felét, pontosabban 46%-át tette ki a trianoni csonka országnak. A területgyarapodás²⁶⁷ nagyságát az is jelzi, hogy a második bécsi döntés nyomán visszakerült 43 104 km² csaknem kétszer akkora kiterjedésű volt, mint az 1938 őszén (Felvidék – 11 927 km²) és 1939 tavaszán (Kárpátalja – 12 061 km²) megszerzett részek együttesen. Magyarország területe az addigi revíziós sikerek következtében így kb. 160 ezer km²-re, lakosainak száma pedig több mint 13 millióra nőtt 1940 szeptemberére, s ezzel a térség középhatalmainak sorába emelkedett. Ha az ezt követő év tavaszán sorra került délvidéki területgyarapodást is tekintetbe vesszük, 1941 végén a megnagyobbodott Magyarország területe 171 ezer km²-t tett ki, a lakosság száma pedig megközelítette a 15 milliót, amelynek mintegy háromnegyed része vallotta magát magyar anyanyelvűnek.

10. sz. táblázat:

**Magyarország területének és népességének változásai
1938–1941 között**

Terület	Terület km ² -ben	Népesség (fő)*	Ebből magyar (%)*
Trianoni Magyarország	93 073	9 319 992	92,9
Felvidék, 1938. november	11 927	1 062 022	84,1
Kárpátalja, 1939. március	12 061	694 022	10,1
Észak-Erdély, 1940. augusztus	43 104	2 577 260	52,1
Délvidék, 1941. április	11 475	1 030 027	39,0
Magyarország, 1941 vége	171 640	14 683 323	77,4

* Az 1941-es magyar népszámlálás anyanyelvi adatai alapján.

Forrás: *Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 1999, Osiris Kiadó /Osiris Tankönyvek/, 250. o., 26. sz. táblázat alapján.*

Kudarcot jelentett viszont a bécsi döntés a román külpolitika számára, amely az I. világháborút követően mindvégig a területi *status quo*, a trianoni békerendszer megőrzésére törekedett. A gyökeresen megváltozott nagyhatalmi erőviszonyok azonban 1940. június 28-a és szeptember 7-e között Nagy-Románia felbomlását eredményezték, s ennek a folyamatnak képezte részét Észak-Erdély átadása is. Kevesebb mint három hónap alatt Románia elvesztette lakosságának és területének egyharmadát²⁶⁸ (lásd a 11. sz. táblázatot): területe így 295 000 km²-ről 195 000-re csökkent, lakossága pedig valamivel több mint 20 millióról 13,5 millióra. Egyes adatok szerint 3 millió román került az országhatárokon kívülre.²⁶⁹ A tengelyhatalmak Bécsben ugyanakkor garantálták a megkisebbedett Románia határait, „oltalmat” nyújtva ezáltal a további magyar, és az esetleges szovjet revíziós követelésekkel szemben.

11. sz. táblázat:

Románia területi veszteségei 1940 nyarán

Átadott terület	Terület km ² -ben	Népesség (fő)
Besszarábia és Észak-Bukovina	50 762	3 776 000
Észak-Erdély	42 243*	2 628 238*
Dél-Dobrudzsa	6 921	425 000
<i>Összesen</i>	<i>99 926</i>	<i>6 829 238</i>

*A magyar adatok ettől némileg eltérnek: 43 104 km², illetve az 1941-es népszámlálás adatai szerint 2 577 260 fő.

Forrás: *Giurescu, Dinu C.: România în al doilea război mondial, 1939–1945 (Románia a második világháborúban, 1939–1945). București, 1999, Editura All Educational, 34. o.*

A területi nyereségen, illetve veszteségen túl, mindkét ország számára súlyos bel- és külpolitikai következményekkel járt a második bécsi döntés, s a Németországgal szembeni elkötelezettséget és függőséget erősítette. Ami Magyarországot illeti: Teleki saját politikájának csődjét abban látta, hogy Észak-Erdélyt a tengelyhatalmak kétes értékű „ajándékaként” kapta vissza, és nem sikerült önállóan végre-

hajtani a revíziót. Nem kérte a németek „jószolgálatait”, mégis azzal találta magát szemben, hogy „hálásnak” kellett lennie e nem óhajtott szívességért.²⁷⁰

Bár egyetértünk Czettler Antal azon megállapításával, hogy a bécsi döntés elfogadásával az ország még nem csatlakozott „szinte visszavonhatatlanul” a tengelyhez,²⁷¹ az tény, hogy nagyon magas árat kellett fizetni a németeknek az újabb területgyarapodásért. A nemzetiszocialista Volksbund valóságos állam lett az államban, a politikai élet erőteljesen jobbra tolódott, szabadlábba helyezték a börtönbüntetését töltő nyilas vezért, Szálasi Ferencet, megkezdték a harmadik zsidótörvény előkészítését. Októberben Romániába tartó német tancsapatokat engedtek át az ország területén, 1940. november 20-án pedig Magyarország csatlakozott a szeptemberben létrejött német–olasz–japán háromhatalmi egyezményhez, ami a semlegességi politika végét jelentette.²⁷²

Romániában Ion Antonescu tábornok a Vasgárdával – a „legionáriusokkal” – alakított kormányt. 1940. szeptember 14-én kikiáltották a „nemzeti–legionárius államot”, s ezzel kezdetét vette a fasiszta diktatúra: felszámolták a demokratikus intézmények utolsó maradványait, az állami politika szintjére emelték az antiszemitizmust, féktelen vasgárdista terror vette kezdetét.²⁷³ Antonescu biztosította Németországot, hogy betartja s végrehajtja a második bécsi döntést, és még szorosabbra fűzi a két ország kapcsolatait. Kérésére német tancsapatok érkeztek az országba, és november 23-án Románia is csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez.²⁷⁴

A Bécsben kihirdetett új államhatárt mindkét ország vezetése átmeneti, ideiglenes megoldásnak tartotta: az eddigi revíziós eredmények megőrzése mellett Magyarország Dél-Erdélyről sem akart lemondani, Románia pedig mindenáron vissza akarta szerezni Észak-Erdélyt. E célokat azonban csak Berlin segítségével lehetett megvalósítani, ezért a Németország kegyeiért korábban megindult „versenyfutás” még inkább felerősödött. Ebben Antonescu járt elől, aki Hitler legmegbecsültebb szövetségeseiként minden lehetséges alkalmat megragadott arra, hogy rávegye a német kancellárt a bécsi döntőbírósi határozat megmásítására.²⁷⁵

Szándékosan szított-e vizályt Hitler a második bécsi döntéssel, úgy húzva meg a határt, hogy azzal egyik fél se legyen elégedett? E vélemény szerint Németország kijátszotta egymás ellen Magyarországot és Romániát, hogy aztán könnyebben „járshalagjára fűzze” őket.²⁷⁶ Bár a döntésnek, mint láttuk, valóban ez volt a következménye, mégis azt a nézetet osztjuk, miszerint a magyar-román ellentét kiélezése 1940 derekán nem felelt meg Hitler szándékainak.²⁷⁷ A britekkel folytatott háború kellős közepén Németország érdeke „csupán” a Balkán nyugalalmát és békéjét kívánta meg, a romániai olajszállítások zavartalanságát, s azt, hogy a Szovjetunió ne hatoljon be e térségbe. Románia és Magyarország ellentéte mindössze egy zavaró problémát jelentett Hitler számára, amit – a fegyveres konfliktus megelőzése érdekében – minél előbb meg kellett oldania. Ezt kívánták meg a már tervbe vett szovjetellenes hadjárat előkészületei is.

Erdély megosztásakor a német diktátor olyan megoldást keresett, amely részben kielégíti a magyar igényeket, de nem vezet a román állam összeomlásához, és nem is gyengíti le azt túlságosan – hiszen szövetségesként számolt vele a jövőben. Az új határvonal bizonyos mértékig Budapestnek kedvezett, mert nem észak-dél, hanem nyugat-kelet irányban húzódott, s így a Székelyföld is visszakerült Magyarországhoz. Hitler ezáltal az etnikai viszonyokat is igyekezett figyelembe venni, döntését mégis a német nagyhatalmi érdekek, a katonai-stratégiai megfontolások motiválták: elsősorban a Keleti-Kárpátok vonalának hatékonyabb védelme.

Teleki nem akarta „ajándékba kapni” Erdélyt. Ő magyar-román megoldást akart elérni, katonai nyomás, villámháború, vagy közvetlen tárgyalás útján.²⁷⁸ Tudta, hogy Erdélyt nem lehet „felszabdalni”, ennek ellenére meghajolt a nagypolitikai realitások előtt. A revíziót végül sikerült kieroszakolnia: Erdély 2/5-e visszatért, s ezzel teljesült a Turnu Severinben előterjesztett magyar követelés 2/3-a. Az ezzel járó súlyos következményeket azonban már nem tudta elkerülni.

Ami a román kormányt illeti, 1940 júliusától tisztában volt azzal, hogy kénytelen lesz bizonyos területi engedményeket tenni Magyaror-

szágnak. Kisebb méretű határkorrekcióval számolt, amelyet lakosságcserevel kívánt összekötni. Valeriu Pop tervének megfelelően a Turnu Severin-i tárgyalásokon Bukarest az időnyerésre épített, s arra, hogy sikerül elnyerni a tengelyhatalmak támogatását. Bízva abban, hogy a lakosságcsere irányuló szándéka megegyezik a német elképzelésekkel, a román kormány többször is sürgette Hitler döntőbírói beavatkozását, augusztus 27-én pedig közölte: kész elfogadni egy „valódi döntőbíróiságot”. A bécsi döntés meghozatalának körülményei és a területi veszteség mértéke sokkolták a román vezetést. Egyértelművé vált, hogy Bukarest elveszítette az 1940 nyarán Erdély egészének megtartásáért folytatott politikai-diplomáciai „csatát”.

*

Hogyan értékeljük végül is a második bécsi döntést? Historiográfiai kitekintésünkben részletesen kitértünk arra, hogy a román történetírás általában Romániára erőszakolt, igazságtalan „diktátum”-ról beszél, amely elszakította az ország testétől az 1918-ban a népakarat által egyesített Erdély egy részét. Romániában a 80-as évek felülről irányított kommunista történetírása, akárcsak a 90-es években a historiográfiában is jelentős súlyra szert tevő nacionalista irányzat a „mindenkor irredenta Magyarország” és az évszázados harcok árán létrehozott „egységes nemzeti román állam” téziseiből indult ki, a „gyalázatos”, „fasiszta jellegű” bécsi döntést is ebből a szemszögből „elemezte”.

Véleményünk szerint a Hitler által hevenyészve meghúzott, Erdélyt kettészelő határvonal földrajzilag és gazdaságilag valóban elhibázott volt, demográfiailag pedig vitatható, hiszen több mint egy millió románt szakított el az anyaországától. Az érem másik oldala viszont az, hogy a bécsi döntés által megállapított határ semmivel sem volt rosszabb a húsz évvel korábban, Trianonban megvontnál. A trianoni határ ugyanis földrajzilag és gazdaságilag éppoly mesterségesnek számított, mint az 1940-es, etnikailag pedig még annál is vitathatóbb volt, hiszen több mint másfél millió magyar lakost csatolt Romániához, színmagyar területekkel együtt.

Azért, mert a második bécsi döntés utólag rossz megoldásnak bizonyult, önmagában még sem erkölcsileg, sem politikailag nem ítéltető el az elhibázott trianoni békeszerződés megváltoztatását célzó magyar revíziós törekvés, amennyiben a magyarlakta területek visszaszerzésére irányult. Súlyosan kifogásolható viszont az a tény, hogy a részleges erdélyi revízió – az európai nagyhatalmi viszonyok következtében – a világhatalomra törő hitleri Németország és olasz szövetségeseinek döntése nyomán valósult meg 1940-ben. Ez ugyanis Magyarország és Románia számára egyaránt komoly bel- és külpolitikai következményekkel járt, s mindkét országot Berlinnel szembeni alárendeltségét erősítette.

„Igazságos” vagy „igazságtalan” volt-e a második bécsi döntés? Erdély bonyolult nemzetiségi viszonyai, a néprajzi tarkaság, a román, a magyar és a német lakosság területi elhelyezkedésének kevertisége, mint említettük, szinte lehetetlenné teszi egy etnikailag minden szempontból kielégítő, igazságos határvonal meghúzását e területen. Az 1940-es határ sem tekinthető ilyen értelemben „igazságosnak”, még ha a döntőbírói határozat során a stratégiai, gazdasági megfontolások mellett etnikai szempontok is érvényesültek. Döntésével Hitler lényegében valóra váltotta a Münchenben, 1940. július 10-én Telekiék előtt tett cinikus jóslatát, miszerint, *„akárhogy is történjék a megosztás, az egyik fél mindig jajgatni fog, Erdély esetében valószínűleg mind a kettő”*. A korabeli Magyarországon a második bécsi döntést persze elsősorban a trianoni békeszerződés részbeni orvoslásaként fogták fel (nem feledkezve meg azonban Dél-Erdélyről sem), amelynek következtében több mint egymillió magyar szabadult fel az idegen uralom alól. A románok viszont nemzeti tragédiát láttak benne, amely megcsonkította országuk területét, és több mint egymillió nemzettársukat magyar uralom alá juttatta. A döntés így amellet, hogy súlyosan megterhelte a magyar-román államközi kapcsolatokat, az egymásról kialakított nemzetképek formálásában is negatív szerepet játszott, elsősorban román oldalon.²⁷⁹

Mint már többször kitértünk rá, a döntőbíráskodást – belpolitikai okokból, illetve egy számára kedvezőbb döntésben bízva – a román

fél kérte. Ezenkívül, akárcsak a magyar, a román vezetés is előzetesen beleegyezett abba (igaz, német nyomás alatt), hogy feltétel nélkül aláveti magát a döntőbírói határozatnak. A határozat kihirdetését követően mind a négy ország delegátusa kézjeggyel látta el a jegyzőkönyvet, formailag tehát a második bécsi döntés szabályos nemzetközi aktusnak minősíthető. Jogi érvénye ellenére mégsem bizonyulhatott tartósnak, hiszen politikai döntésként, háborúban, az éppen aktuális (akkor a tengelyhatalmaknak kedvező) erőviszonyok alapján hozta azt meg két hadviselő állam, Németország és Olaszország – amelyek végül is alulmaradtak a szövetségesekkel szemben.

A győztes nagyhatalmak közül Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kezdettől fogva vitatta a második bécsi döntés érvényességét. A Szovjetunió viszont 1941. június 26-ig, Magyarország hadbalépéséig továbbra is Budapest törekvéseit támogatta Bukaresttel szemben. Ezt követően azonban Magyarország – Romániához hasonlóan, amely pár nappal korábban támadta meg a Szovjetuniót, visszafoglalva Besszarábiát és Észak-Bukovinát – ellenséges államnak számított, a második bécsi döntést pedig érvénytelennek tekintették Moszkvában. Bár 1941-től kezdve a szövetséges nagyhatalmak egyetértettek a második bécsi döntés rendelkezéseinek hatálytalanításában győzelem esetén, 1944 nyaráig Erdély jövőbeli hovatartozása nyitott kérdés maradt.

1944. augusztus 23-án politikai fordulat következett be Bukarestben, ami a békekonferencia előtt kedvezőbb helyzetbe hozta Romániát Magyarországnál. E napon ugyanis I. Mihály király a hadsereg és az ellenzék támogatásával letartóztatta a Hitler egyik leghűbb szövetségésének számító Ion Antonescu marsallt, hadat üzent Németországnak, és átpártolt a szövetségesek oldalára. Magyarországnak ezzel szemben nem sikerült a Horthy Miklós által 1944. október 15-ére tervezett átállás, amely csúfos kudarcot vallott. A nyilas vezér Szálasi került hatalomra, aki még mindig a németek végső győzelmében hitt.

Erdély területi státusa azonban még az augusztus 23-i román átállást követően sem dőlt el végérvényesen. A Szovjetunió ugyan egész Erdély Romániához való csatolását szorgalmazta, de az Egyesült

Államok, Nagy-Britannia és Franciaország egy etnikailag igazságosabb magyar-román határ meghúzására törekedett.²⁸⁰ A második világháborút lezáró párizsi békekonferencián végül Moszkva álláspontja kerekedett felül: az 1947. február 10-én aláírt békeszerződés a trianoni román-magyar határok helyreállításáról rendelkezett.

Erdély sorsáról a második világháborút követően tehát ismét a nagyhatalmak döntöttek, ezúttal a Németországot és a csatlós országokat (köztük Magyarországot is) legyőző szövetségesek. Míg a nyugati nagyhatalmak a közvetlenül nem érdekelt, távoli szemlélődő jóindulatával kezelték – magyar szempontból – az erdélyi kérdést, addig a térségben hosszú időre berendezkedni kívánó szovjet hatalom saját expanzív törekvéseinek megfelelően cselekedett. Észak-Erdély egész területének visszaadásával Moszkva célja részben Románia kompenzálása volt az 1944-ben újból szovjet fennhatóság alá került Besszarábia és Észak-Bukovina elvesztése miatt, részben pedig az 1945. március 6-án hatalomra juttatott baloldali Groza-kormány ily módon való „megjutalmazása”, de szerepet játszhatott a Magyarországnál stratégiaileg fontosabbnak ítélt Románia elkötelezésének szándéka is a Szovjetunió felé.

*

Történelmi léptékek mérve a második bécsi döntés tehát viszonylag rövid életű volt. Ennek ellenére súlyos teherterelt jelentett a magyar-román államközi kapcsolatokban, és tovább növelte a két állam kiszolgáltatottságát Hitler Németországának. Függetlenül az „igazságosság” vagy a nemzetközi jogi érvényesség kérdéseitől, a tengelyhatalmak, s velük együtt a „rossz oldalon” álló Magyarország háborús vereségével a második bécsi döntésre a megsemmisülés várt.

Jegyzetek a III. fejezethez

1. Juhász: *A Teleki-kormány...* 187. o.
2. Macartney: i. m. 136. o.
3. Dombrády: *Hadsereg és politika...* 134–137. o.
4. MOL K 63 1940 27/7. 2.
5. Arh. M.A.E., Conferința de pace de la Paris, vol. 98., f. 95.
6. *România*, 1940. augusztus 30.
7. Uo.
8. MOL K 63 1940 27/7. 2.
9. MOL K 63 1940 27/7. 2.
10. *Regele Carol al II-lea...* vol. III., 288. o.
11. Uo. 287. o.
12. Hory: i. m. 343. o. Horynak – Csákyval ellentétben – a közvetlen külügymiszteri megbeszélések kilátásait illetően semmi illúziója nem volt. (Uo.)
13. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 101. sz. irat.
14. MOL K 63 1940 27/7. 2.
15. *DIMK*, V. kötet, 320. sz. irat.
16. Pop: *Bătălia...* 136. o. és Simion: *Dictatul...* 306–307. o.
17. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 99. sz. irat.
18. MOL K 63 1940 27/7. 2.
19. Pop: *Bătălia...* 134–135. o. Vö. *Regele Carol al II-lea...* vol. III., 286. o.
20. Pop: *Bătălia...* 135–136. o.
21. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 41., f. 316–317.
22. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 41., f. 317.
23. Arh. M.A.E., fond 71/Germania, Telegramme Berlin 1940–1941, vol. 2., f. 83–87.
24. *Regele Carol al II-lea...* vol. III., 287. o.
25. Arh. M.A.E., fond 71/Germania, Relații cu România, vol. 80., f. 108–111.
26. Arh. M.A.E., fond 71/Germania, Relații cu România, vol. 80., f. 111. Román nyelvű szövegét lásd még Manoilescu: i. m. 188–191. o. Franciául uo. 104. sz. jegyzet, 325–327. o.
27. Emlékirataiban Pop, bár egyetért a memorandum tartalmával, a Berlinhez intézett kérdést károsnak tartja, s azt állítja, nem volt tudomása a dokumentum szövegéről. (Pop: *Bătălia...* 137. o.)
28. Arh. M.A.E., fond 71/Germania, Relații cu România, vol. 80., f. 117–118., és Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 41., f. 321–322. Az olasz kormányznak megküldött emlékeztetőt lásd Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 107. sz. irat.
29. A német nyelvű dokumentumot lásd Pop: *Bătălia...* 29. sz. melléklet, 290–294. o. Részletesen elemzi Simion *Dictatul...* 309–310. o. és Pop: *Bătălia...* 140. o.
30. Manoilescu: i. m. 191. o.
31. Simion: *Dictatul...* 307. o. Utasításának ezt a mondatát emlékirataiban nem idézi Manoilescu.
32. Manoilescu: i. m. 191. o.

33. Bossy: i. m. 278–279. o., valamint Manolescu: i. m. 191–192. o. Mackensen római német követ aznap állítólag közölte Bossyval, hogy országa „nem akar hallani a döntőbíráskodás szóról”. (Pop: *Bátália...* 142. o.)
34. Nem sikerült fellelnünk a román külügyi iratok között.
35. *DGFP*, Series D, vol. X., 399. sz. irat. Vö. Juhász: *A Teleki-kormány...* 191. o., valamint uő: *A második bécsi döntés...* 88–89. o.
36. *DIMK*, V. kötet, 324. sz. irat.
37. Arh. M.A.E., fond 71/Germania, Relații cu România, vol. 80., f. 125–127. Az ezt követő, délután öt órai találkozóról szóló Romalo-jelentést nem találtuk a román külügyi iratok között.
38. Manolescu: i. m. 191. o.
39. Simion: *Dictatul...* 308. o.
40. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 106. sz. irat.
41. Uo.
42. Juhász: *A Teleki-kormány...* 188–189. o., valamint Czettler: i. m. 148–149. o.
43. MOL K 63 1940 27/7. 2.
44. Csáky számjeltáviratát lásd *DIMK*, V. kötet, 321. sz. irat. Sztójay jelentését u. 324. sz. irat.
45. Lásd *A Wilhelmstrasse...* 343. sz. irat.
46. Dombrády: *Hadsereg és politika...* 143. o.
47. Ablonczy Balázs: *Teleki Pál (Egy politikai életrajz vázlat)*. H. n., 2000, Elektra Kiadóház /ÉLET-KÉP Sorozat/, 120. o.
48. Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Budapest, 1991, Magyarországtudományi Intézet /A Magyarországtudományok Könyvtára, VIII./, 281. o.
49. Czettler: i. m. 148. o. és Juhász: *A Teleki-kormány...* 187. o.
50. Réti: *Budapest – Róma...* 252. o., valamint Juhász: *A Teleki-kormány...* 190. o.
51. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* i. m. 103. sz. irat.
52. Uo. 104. sz. irat.
53. Hillgruber: i. m. 125. o.
54. Arh. M.A.E., fond 71/Germania, vol. 80., f. 106.
55. Arh. M.A.E., fond 71/Germania, vol. 80., f. 100.
56. Hillgruber: i. m. 125. o., valamint Macartney: i. m. 138. o. és 182b. sz. jegyzet, 263. o.
57. *Ciano...* 242. o.
58. Réti: *Budapest – Róma...* 252. o. Vö. uő: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 108–109. sz. iratok. II. Károly „drámai fordulatként” értékelte 26-án este a követek visszahívásának hírére. „Mi lehet ez? Miután azt mondták, hogy nem avatkoznak be, íme, úgy tűnik, [a tengelyhatalmak vezetői] efelé tartanak.” (*Regele Carol al II-lea...* vol. III., 287. o.)
59. Arh. M.A.E., fond 71/Germania, vol. 80., f. 101.
60. Hillgruber: i. m. 126. o. Lényegében – hozzánk hasonlóan – Hillgruber nyomán számol be az augusztus 27-i határmeghúzás körülményeiről Juhász Gyula (Juhász: *A Teleki-kormány...* i. m. 191–192. o.), Czettler Antal (Czettler: i. m. 151–152. o.) és Aurică Simion (Simion: *Dictatul...* 315–316. o.) is.
61. Hillgruber: i. m. 126–127. o.

62. Lásd Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 72. sz. irat.
63. A térképen kék ceruzával meghúzott határvonal a valóságban hat kilométernyi széles sávot jelentett, ami később komoly gondot okozott a tényleges határmegvonás idején. (Hillgruber: i. m. 126. o.)
64. A Turnu Severinben előterjesztett magyar igény 69 000 km² volt.
65. *Ciano...* 242–243. o.
66. Juhász: *A Teleki-kormány...* 191. o.
67. Simion: *Dictatul...* 324–325. o. II. Károly újabb „drámai fordulatnak” nevezte Manoilescu bécsi meghívását. Nagyon félt az esetleges erdélyi területátadástól – még ha azt lakosságcserevel kapcsolnák is össze –, elsősorban a beláthatatlan belpolitikai következmények miatt. Abban reménykedett, lehetőség nyílik „világosabban kifejtetni” a román álláspontot. (*Regele Carol al II-lea...* vol. III., 288. o.)
68. MOL K 63 1940 27/7. 2.
69. Bossy: i. m. 278–279. o.
70. Juhász: *A Teleki-kormány...* 193–194. o., valamint Simion: *Dictatul...* 322–324. o.
71. *Ciano...* 243. o.
72. Schmidt feljegyzéseit a találkozóról lásd *A Wilhelmstrasse...* 345. sz. irat, 516–519. o. A dokumentumot részletesen ismerteti Juhász: *A Teleki-kormány...* 195–197. o.
73. *A Wilhelmstrasse...* 345. sz. irat, 519. o.
74. Augusztus 28-án a budapesti és a bukaresti olasz követ egy közös feljegyzést készített Ciano számára, amely két variánst javasolt: az egyik szerint 34 ezer, a másik szerint 37 ezer km²-nyi terület került volna vissza Magyarországhoz. (Réti: *Budapest – Róma...* 253. o.)
75. Hillgruber: i. m. 127. o.
76. Bethlen Béla: *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam*. Sajtó alá rendezte Romsics Ignác. Budapest, 1989, Zrínyi Katonai Kiadó, 25–26. o. A népnyelv is „Göringhas”-nak, vagy „Göring-zsák”-nak nevezte el a kissármási beszögellést.
77. MOL K 429 Kozma-iratok, 12. cs., Adatgyűjtemény, 1940. III. rész.
78. *Ciano...* 243. o.
79. Juhász: *A Teleki-kormány...* 197. o., Czettler: i. m. 154. o.
80. *A Wilhelmstrasse...* 345. sz. irat, 516. o.
81. Czettler: i. m. 153. és 162. o.
82. *A Wilhelmstrasse...* 351. sz. irat, 526–530. o. Sztójay jelentését a Hitlerrel való találkozásáról lásd *DIMK*, V. kötet, 352. sz. irat, 572–578. o.
83. *DIMK*, V. kötet, 352. sz. irat, 572. o. Hitler 1941 márciusában Bárdossy László, akkori magyar külügyminiszternek is elmondta: a döntőbíráskodás idején Románia összeomlásától, és Oroszország balkáni behatolásától tartott. (*Hitler hatvannyolc...* 1. kötet, 17. sz. dokumentum.)
84. Lásd Radu Crutcescu, volt berlini román követ 1940. október 23-i feljegyzését Franz von Papen, ankarai német nagykövettel folytatott beszélgetéséről (Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 43., f. 45–48.), vagy Nicolae Petrescu-Comnen, vatikáni román követ 1940. szeptember 18-i jelentését (Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 43., f. 32–34.).

85. Román diplomáciai jelentések is beszámoltak a Bukarest iránti német bizalmatlanságról. Lásd pl. a budapesti román katonai attasé értesüléseiről szóló 1940. augusztus 22-i tájékoztató jelentést. (Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 41., f. 250.).
86. Az ellenszenv legfőbb oka, hogy 1938 novemberében, közvetlenül a berchtesgadeni Hitler–II. Károly találkozót követően, a román uralkodó váratlanul kivégeztette a börtönben lévő Corneliu Zelea Codreanu, a Berlin támogatását élvező Vasgárda vezetőjét, társaival együtt. Hitler ezt sohasem bocsátotta meg a román uralkodónak.
87. Lásd Manoiilescu: i. m. 197–198. o.
88. Waldeck, R. G.: *Athénée Palace*. București, 2000, Humanitas /Spectacolul istoriei, 3/, 127–128. o
89. Ormos Mária szerint Berlinben a „tipikus magyar” többek között azt jelentette, hogy az illető személy fennhéjázó, beképzelt, kioktató, miközben borzalmas állapotban tartja saját népét. (Ormos Mária: Adolf Hitler. In Ormos Mária – Krausz Tamás: *Hitler – Sztálin*. H. n., 1999, Pannonica Kiadó /fekete-fehér/, 103. o.
90. Hitler maga is a „büntetés” szándékát sugallta 1940. november 12-én, az új berlini román követ, Constantin Grecianu bemutatkozása alkalmából. Részletesen kitért az időközben megbuktatott II. Károly iránti ellenszenvére, s utalt arra, hogy csak a második bécsi döntés következtében „szabadulhatott meg” az ország Károlytól. (Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 43., f. 49.) E magyarázattal a Führer elsősorban persze a bécsi döntésnek a románokra nézve „előnyös” voltát próbálta bizonyítani.
91. Feltételezett számítása, mint tudjuk, Ion Antonescu tábornok 1940. szeptemberi hatalomra kerülésével bevált.
92. Simion: *Dictatul...* 325. o., valamint Pop: *Bătălia...* 139–140. o.
93. Manoiilescu: i. m. 204–205. o.
94. Simion: *Dictatul...* 325–326. o. Emlékirataiban Manoiilescu 10 000, illetve 7000 km²-t említ. (Manoiilescu: i. m. 194. o.) Pop elismeri, hogy az általa javasolt megoldás „kissé erőltetett volt”. (Pop: *Bătălia...* 148. o.)
95. Pop: *Bătălia...* 148. o.
96. Simion: *Dictatul...* 314. o.
97. Korom Mihály: A második bécsi döntéstől a fegyverszünetig. In Rác István (szerk.): *Tanulmányok Erdély történetéről. Szakmai konferencia Debrecenben 1987. október 9–10.* Debrecen, 1988, Csokonai Kiadó, 174. o.
98. Juhász: *Teleki Pál külpolitikája...* 39. o.
99. Manoiilescu: i. m. 191. o.
100. *Horthy Miklós titkos iratai...* 49. sz. irat 1. sz. Melléklete, 248. o.
101. Juhász: *A Teleki-kormány...* 185. o.
102. *Horthy Miklós titkos iratai...* 49. sz. irat 1. sz. Melléklete, 248–249. o., valamint Juhász: *A Teleki-kormány...* 191. o.
103. Juhász: *A Teleki-kormány...* 197–198. o., valamint Zsigmond László (szerk.): *Magyarország és a második világháború. (Titkos diplomáciai okmányok a háború*

- előzményeihez és történetéhez.)* Budapest, 1959, Kossuth Könyvkiadó, 119. sz. irat, 289–290. o.
104. Rónai: *Tervek, javaslatok...* 233. o. Rónai megemlíti: Telekit az is foglalkoztatta, hogy elutazása előtt egy rövid, furcsa, üzenetet kapott Bethlen Istvántól, miszerint ne utazzék el Bécsbe. Rónai feltételezi, hogy Bethlen azt kívánta ezzel megüzenni: Teleki őrizze meg magát „*persona semper grata*”-nak, s ne fogadjon el a németektől semmit. (Uo.)
105. Schmidt követ feljegyzését lásd *A Wilhelmstrasse...* 347. sz. irat, 520–524. o. A megbeszélésekről részletesen beszámol Juhász: *A Teleki-kormány...* 198–201. o. és Czettler: i. m. 154–155. o.
106. *Ciano...* 243. o. Naplójában ezzel kapcsolatban Ciano megjegyzi: „*Az udvariasság nem tartozik [Ribbentrop] jellemvonásai közé.*” (Uo.)
107. *A Wilhelmstrasse...* 347. sz. irat, 521. o.
108. Ciano szerint a magyar külügyminiszter „józan”, Teleki viszont „ellenséges” volt a megbeszélés során. (*Ciano...* 243. o.)
109. A telefonbeszélgetésről a Minisztertanács 1940. augusztus 29-i jegyzőkönyve számol be röviden. Lásd Zsigmond: i. m. 120. sz. irat, 291. o.
110. Uo., valamint Juhász: *A Teleki-kormány...* 201. o. Bár a Schmidt-féle feljegyzés erre nem utal, Juhász Gyula szerint mégsem lehet teljesen kizárni, hogy a megbeszélés folyamán Ribbentrop tett bizonyos célzásokat a Székelyföldre. (Uo. 237. sz. jegyzet, 200. o.)
111. Juhász: *A Teleki-kormány...* 201–202. o. A dokumentumot a budapesti német követségen helyezték letétbe másnap, mindössze fél órával a második bécsi döntés megszületése előtt. (Kertész István: *Magyar békeillúziók 1945–1947. Oroszország és a Nyugat között.* Budapest, 1995, Európa-História. /Extra Hungariam/, 200–201. o.)
112. *Ciano...* 243. o.
113. Simion: *Dictatul...* 333. o.
114. Uo. 337–338. o.
115. Manoilescu emlékirataiban 68 000 km² szerepel maximális területként (Manoilescu: i. m. 201. és 218. o.), Popnál (Pop: *Bătălia...* 149., 151., 154.) hol 67, hol 66 ezer km², Simion 66 000 km²-t említ (Simion: *Dictatul...* 338. o.). Ribbentrop szerint a 25 000 km²-t a románok ajánlották fel 1940. július 26-án Berchtesgadenben (Gigurtu akkor valójában 14 000 km²-t említett), a 66 000 km²-t (helyesen: 69 ezret) pedig a magyarok kérték Turnu Severinben. Manoilescu úgy emlékszik, Ribbentrop még aznap este beismerte, hogy az említett 25 000 km² egy tévedésen alapul. Más forrás a beismerést nem erősíti meg. (Simion: *Dictatul...* 338–339. o.)
116. Manoilescu: i. m. 201. o.
117. Uo. 202. o., valamint Bossy: i. m. 279. o. és Pop: *Bătălia...* 149. o. Naplójában Ciano ezt írja: „*Manoilescu nem tudja, mit tegyen, vagy mit mondjon, és valósággal retteg hazája és önmaga miatt. Azon vagyunk, fizesse meg drágán, hogy garantáljuk határait. Ő maga is meg van győződve e dolog nagyszerűségéről, de az árat igen drágálja.*” (*Ciano...* 243. o.)

118. Lásd a Bécsben tartózkodó román küldöttség Bukarestnek címzett táviratait. Közli Manoilescu: i. m. 217–228. o. Egy részüket Pop is közli. (Pop: *Bătălia...* 153–158. o.)
119. A két külügyminiszternek ezt megelőzően nem volt tudomása Pop megfigyelői minőségéről, s ezért nem hívták meg a Manoilescuval folytatott beszélgetésre.
120. Juhász: *A második bécsi döntés...* 91. o. Manoilescu szerint Valeriu Pop jó benyomást tett a két külügyminiszterre. (Manoilescu: i. m. 206. o.)
121. A megbeszélés ismertetése során főleg Pop emlékirataira támaszkodunk. (Pop: *Bătălia...* 150–153. és 157–158. o.)
122. Erre vonatkozóan lásd még könyvünk végén a *14. sz. dokumentumban* Valeriu Pop 1942. július 2-án Iuliu Maniuhoz írott levelét.
123. Juhász: *A második bécsi döntés...* 91. o.
124. Hillgruber: i. m. 128. o.
125. Juhász: *A Teleki-kormány...* 204–205. o., *Ciano...* 243–244. o.
126. Simion: *Dictatul...* 358. o. és Manoilescu: i. m. 208. o.
127. Pop: *Bătălia...* 158. o., valamint Manoilescu: i. m. 209. o.
128. Pop: *Bătălia...* 160. o. Pop szerint Manoilescu először azt közölte Bukaresttel telefonon, hogy a küldöttség tagjai elfogadnák a döntőbíráskodást. E kijelentést korrigálta később Pop a fenti értelemben. (Uo.) A delegációban résztvevő Dragalina tábornok ugyanakkor azt javasolta, elsőre fogadják el ugyan a döntőbírárságot, de ha kiderül, hogy a döntés nagyon hátrányos Romániára nézve, utasítsák vissza. E véleményt Manoilescu nem közvetítette a bukaresti kormány felé, attól tartva, hogy a németek megfejtik a számjeltáviratot, és a román fél elveszti szavahihetőségét. (Manoilescu: i. m. 206–207. o.)
129. A hivatalos jegyzőkönyvet közli Mamina: i. m. 230–243. o. A tanácskozásról lásd még Simion: *Dictatul...* 351–357. o., valamint Pop: *Bătălia...* 161–164. o.
130. Mamina: i. m. 232. o.
131. Uo. Mint korábban utaltunk rá, az augusztus 23-i Koronatanács ülésének jegyzőkönyve nem maradt fenn. II. Károly, Valeriu Pop és Mihail Manoilescu rövid beszámolója a 23-i ülésről nem említik a döntőbíráskodás kérdését.
132. Mamina: i. m. 233. o.
133. Uo. 240. o.
134. Uo. Néhány nappal korábban Mihail még azt nyilatkozta Popnak, hogy szükség esetén kétfrontos háborúra is képes a román hadsereg. (Simion: *Dictatul...* 355. o., valamint Pop: *Bătălia...* 140–141. o.)
135. Mamina: i. m. 236. o., valamint Simion: *Dictatul...* 357. o.
136. Mamina: i. m. 233. o.
137. Simion: *Dictatul...* 358–359. o., valamint Manoilescu: i. m. 208. o.
138. Mamina: i. m. 239. o. A román vezérkar értesülése szerint Észak-Bukovinában 30 szovjet hadosztály állt hadrendben. (Simion: *Dictatul...* 345. o.)
139. Iszlámov: i. m. 35. o., továbbá Simion: *Dictatul...* 347–348. o.
140. Raoul Bossy, Románia olaszországi követe egy 1940. szeptember 19-i jelentésében arról számol be, hogy „bizonyos körök” szerint Moszkva és Budapest között létezett egy ilyen értelmű titkos egyezmény, bár bizonyíték nincs rá. (Pop: *Bătălia...* 36. sz. melléklet, 303–304. o.) 1944-es politikai tanulmányában Bethlen

- István megemlíti, hogy a második bécsi döntés idején „az orosz kormány egyetértésben Csáky külügyminiszterrel” határc incidenseket provokált. (*Bethlen István emlékirata, 1944.* Sajtó alá rendezte Romsics Ignác. Budapest, 1988, Zrínyi Katonai Kiadó, 107. o.)
141. Iszlámov: i. m. 30–31. o.
142. Uo. 33–35. o.
143. Gafencu: *Misiune...* 70. o., valamint Simion: *Dictatul...* 349. o. Ez a vélemény a bécsi döntést követően terjedt el moszkvai diplomáciai körökben, s Gafencu „olasz változatnak” nevezi. A „brit változat” szerint augusztus 29-én éjszaka a németek és a szovjetek „összejátszottak”. (Gafencu: *Misiune...* 70. o.)
144. Német nyelven lásd Pop: *Bătălia...* 33. sz. melléklet, 298–300. o. A második bécsi döntés jegyzőkönyvét szintén német nyelven közli *DIMK*, V. kötet, 328. sz. irat.
145. A megnyitó előtt nem sokkal Fabricius és Ghigi bemutatták Manoilescunak a román állam „sérthetlenségét és integritását” garantáló német s olasz dokumentumokat, amelyek még aznap életbe léptek. (Simion: *Dictatul...* 360. o.)
146. A második bécsi döntés jegyzőkönyvét a csatolt döntőbírói határozattal együtt közli Zsigmond: i. m. 121. sz. irat, 258–261. o. Csak a döntőbírói határozatot közli Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések, 1918–1945.* Második kiadás. Budapest, 1983, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Gondolat Könyvkiadó, 489–490. o.
147. Halmosy: i. m. 490. o.
148. Rónai András: A második bécsi döntés jellege és elemei. In uő: *Térképezett történelem.* Budapest, 1989, Magvető Könyvkiadó, 244. o.
149. Lásd uő: *Tervek, javaslatok...* III. terv, 229. o. A másik három változat: a már többször is említett „földrajzi osztóvonal” vagy „Maros-vonal” terve, amely nagyjából az 1918. november 13-i belgrádi megállapodás Kelet-Magyarországra vonatkozó vonalát követte, s amelyet a Turnu Severin-i tárgyalások során elő is terjesztett a magyar küldöttség; „a népi erőviszonyoknak megfelelő”, gazdaságilag egyensúlyt biztosító osztóvonal; az „önálló Erdély” modellje. (Uo. 226–229. o., valamint Bárdi: *A szupremácia...* 89–90. o.)
150. Mint emlékirataiból kiderül, a legrosszabb esetben is Bihar, Szatmár, Szilágy megyék, esetleg még Máramaros elvesztésével számolt. (Manoilescu: i. m. 208–209. o.)
151. Uo. 212. o. Egy pohár vizet kértek számára, ezt követően tért magához. Az aláírási szertartás végeztével Ribbentrop személyi orvosa vette kezelésbe Manoilescut. Injekciókat adott neki, és igen alacsony vérnyomást állapított meg. (uo. 213. o., valamint Pop: *Bătălia...* 166. o.) Naplójában Ciano így írja le az esetet: „Aztán tompa zuhanást hallunk, Manoilescutól ered, ájultában az asztalra esett. Orvosok, masszázs, kámfor-olaj. Végre magához tér, de nagyon meglátszik rajta a megrázkódtatás.” (Ciano... 244. o.)
152. Pop: *Bătălia...* 166. o.
153. Ciano... 244. o.
154. Pop: *Bătălia...* 166. o.
155. Hory: i. m. 346. o.

156. Rónai: *Tervek, javaslatok...* 234. o. Telefonon Werth megnyugtatta Telekit, hogy a visszacapott terület katonailag védhető. (Uo. 234., 237. o.)
157. Macartney: i. m. 143. o. és Manoilescu: i. m. 226–227. o.
158. Juhász: *A Teleki-kormány...* 205–207. o.
159. Simion: *Dictatul...* 365. o., valamint Pop. *Bătălia...* 169. o., Manoilescu: i. m. 234–235. o.
160. Pop: *Bătălia...* 171–172. o., továbbá Manoilescu: i. m. 214–215. o.
161. Pop: *Bătălia...* 172–176. o., valamint Manoilescu: i. m. 229–231. o. Pop úgy tudja, hogy a román kormány a német elvárásoknak megfelelő, új közleményt bocsátott ki, de ezt a lapok csak néhány példányban jelentették meg, s e példányokat juttatták el a bukaresti német követségre. Lásd Pop, Valeriu: *Amintiri politice 1936–1945*. [Politikai emlékek 1936–1945.] București, 1999, Editura Vestala, 225. o.
162. Lásd Ablonczy: *Teleki Pál (Egy politikai...)*... 121. o., vagy Dessewffy Gyula: *Emlékeim Teleki Pálról*. In Csicsery-Rónay István – Vigh Károly (szerk.): *Teleki Pál és kora. A Teleki Pál emlékévk előadásai*. Budapest, 1992, Occidental Press, 34–35. o.
163. Idézi Tóth Julianna: *A második bécsi döntés közjogi és közigazgatási vetületei Észak-Erdélyben 1940 őszén*. Kézirat. Budapest, 1987, Teleki László Alapítvány Könyvtára, jelzet: K – 845/89. 22. o. Teleki vívódásairól beszámol Dessewffy: i. m. 34–35. o., vagy Rónai: *Tervek, javaslatok...* 237. o., Hory: i. m. 346–348. o.
164. Macartney: i. m. 156. o., valamint Kállay Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam, 1942–1944. Egy nemzet küzdelme a második világháborúban*. 1. kötet, Budapest, 1991, Európa–História. /Extra Hungariam/, 86. o.
165. Barcza: i. m. 1. kötet, 477. o.
166. Az ülés jegyzőkönyvét lásd Mamina: i. m. 252–275. o.
167. Uo. 253–254. és 262. o.
168. Uo. 260–261. o.
169. Lásd uo. 262–268. o. Dinu C. Giurescu történész szerint felszólalásában Maniu többek között az uralkodó lemondását, egy „nemzeti kormány” felállítását, általános mozgósítást, továbbá a hadseregnek a magyar határ mentén való összpontosítását, és a kőolajkutak elzárását vagy levegőbe röpitését követelte. (Giurescu: i. m. 31. o.) E követeléseknek viszont nem lettük nyomát az ülésről felvett hivatalos jegyzőkönyvben, mint ahogy azon idézeteknek sem, amelyek Zaharia Boilă könyvében szerepelnek. (Boilă, Zaharia: *Momente culminante și amintiri din viața publică a lui Iuliu Maniu*. [Kimagasló pillanatok, és emlékek Iuliu Maniu közéletéből.] In Pop, Ionel et al.: *Amintiri despre Iuliu Maniu* [Emlékek Iuliu Maniuról.] Editie de Livia Titieni Boilă. Cluj-Napoca, 1998, Editura Dacia, 79–80. o.)
170. Emlékirataiban Manoilescu megjegyzi, hogy az adott viszonyok mellett e felfogás „legalábbis irreális és romantikus” volt. (Manoilescu: i. m. 236–237. o.)
171. Iuliu Maniunak a második bécsi döntéssel kapcsolatos nézeteiről lásd könyvünk végén a 14. sz. dokumentumot.
172. Lásd Mamina: i. m. 272–275. o.; Simion: *Dictatul...* 373–374. o. Maniu szeptember elsején a második bécsi döntés ellen tiltakozó táviratot küldött

- Hitlernek és Mussolininek, de a román posta nem továbbította azt (Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 43., f. 76.), nyilván felsőbb utasításra.
173. MOL K 63 1940 27/7. 2.
174. Zsigmond: i. m. 123. sz. irat, 299. o.
175. MOL K 429 Kozma-iratok, 12. cs., Adatgyűjtemény, 1940. III. rész.
176. Mikó: i. m. 262. o.
177. Manoilescu: i. m. 244–245. o.
178. Pop beszédét lásd Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 43., f. 105–108. A beszéd, angol fordításban, a londoni rádióban is elhangzott aznap este. Valeriu Pop véleményét a második bécsi döntésről lásd könyvünk 14. sz. dokumentumában.
179. Mikó: i. m. 262. o. A Székelyföld kulturális identitását vizsgálva Gagyi József rámutat, hogy a régió társadalmá a második bécsi döntés által előidézett sorsfordulót (az időbeni rövidsége miatt „kicsi magyar világ”-ként emlegetett 1940–1944-es időszakot) ma is egyöntetűen pozitív módon ítéli meg: „*újra magyarok lettünk*”, „*olyan boldog sose volt és sose lesz ez a nép, mint akkor*” – idézi az egybehangzó véleményeket. Lásd Gagyi József: *Dokumentumgyűjtemény. Az 1940. augusztus 30-i Bécsi Döntés, a magyar hadsereg bevonulása, a magyar adminisztráció kialakulása a Székelyföldön*. Kézirat. Csíkszereda, 1993, Teleki László Alapítvány Könyvtára, jelzet: K - 1251/93.
180. Politikatörténeti Intézet Levéltára [a továbbiakban: PIL] 878. f. 8. cs. 258. ó. e.
181. MOL K 610 XII VI/11.
182. Szegegy-Maszák Aladár: *Az ember ősszel visszánéz... Egy volt magyar diplomata emlékirataiból*. 1. kötet, Budapest, 1996, Európa–História. /Extra Hungariam/, 324. o.
183. Barcza: i. m. 1. kötet, 483. o., valamint Czettler: i. m. 165. o.
184. Lásd Tilkovszky Loránt: A magyarországi szociáldemokrácia és a nemzeti problematika a két világháború között (Böhm Vilmos fűzetének tükrében). *Múltunk*, 1994. 1–2. sz., 153. o.
185. Czettler: i. m. 164–165. o.
186. *DIMK*, V. kötet, 368., 372., 453., 458. sz. iratok.
187. Romsics: *Bethlen István...* 281–282. o.
188. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 44., f. 225.
189. MOL K 64 1940 27/a I. 4917., 4918., 4994.
190. Kacsó Sándor: *Nehéz szagú iszap felett. Önéletrajzi visszaemlékezések*. III. kötet. Szerkesztette Dávid Gyula. Bukarest, 1993, Kriterion Könyvkiadó, 281. o. A Székelyföldön viszont magyar atrocitások történtek. Egy szeptember 4-i hír szerint a helybéli lakosság Csíkszentgyörgyön a román adóvégrehajtót, Csíkszentmártonban a csendőrmestert ütötte agyon. (MOL K 64 1940 27/a I. 4971.)
191. MOL K 64 1940 27/a I. 5064., valamint Simion: *Dictatul...* 380. o.
192. Simion: *Dictatul...* 380. o.
193. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 44., f. 225.; Waldeck: i. m. 129. o.
194. Részletesen lásd pl. Simion, Aurică: *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940 – ianuarie 1941*. [A romániai politikai rendszer 1940 szeptem-

- berétől 1941 januárjáig.] Cluj-Napoca, 1976, Editura Dacia. /Istorie Contemporană/, 9–35. o., vagy Hillgruber: i. m. 129–131. o.
195. Constantiniu: i. m. 355. o.
196. Idézi úó: i. m. 354. o.
197. Gáll: i. m. 214. o.
198. Boia: i. m. 217. o.
199. Juhász: *A második bécsi döntés...* 92. o.
200. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 44., f. 178.; Pușcaș, Vasile (ed.): *Transilvania și aranjamentele europene, 1940–1944.* [Erdély és az európai rendezések, 1940–1944.] Cluj-Napoca, 1995, Centrul de Studii Transilvane. Fundația Culturală Română. /Documenta, II./, XIV –XV. o.
201. *DIMK*, V. kötet, 350. sz. irat.
202. Uo. 347. sz. irat.
203. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 44., f. 195., 234–235.
204. *DIMK*, V. kötet, 354. sz. irat.
205. MOL K 64 1940 27/a I. 5081.
206. MOL K 64 1940 27/a I. 5099.
207. Tóth: i. m. 23. o.
208. Gafencu: *Misiune...* 53. o.
209. Dobrinescu – Pătroi: i. m. 72. o.
210. Lásd *DIMK*, V. kötet, 402. sz. irat.
211. Iszlámov: i. m. 35. o. A Szovjetunió Dél-Bukovináról, úgy tűnik, csupán „ideiglenesen mondott le” 1940. június 26-án. (Uo. 34. o.)
212. Juhász: *A Teleki-kormány...* 208. o.; Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 44., f. 217.
213. Bán D. András: i. m. 106–107. o. Halifax tévesen azt állította, hogy Magyarország Erdély kétharmadát kapta vissza. Macartney szerint e tévedés később „kiirthatatlan”-nak bizonyult Angliában. (Macartney: i. m. 144. és 147. o.)
214. Barcza: i. m. 1. kötet, 476. o., vagy Macartney: i. m. 147. o.
215. Lásd Radu Florescu londoni román ügyvivő szeptember 5-i táviratát. (Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 43., f. 3.)
216. Közismertebb nevén: Scotus Viator, a Skót Vándor. Személyére vonatkozóan lásd Miskolczy Ambrus: Barát vagy ellenség? Scotus Viator és Macartney Elemér. Két vélemény Erdélyről, Magyarországról és Romániáról. *Holmi*, VI. évf. 10. sz., 1994. október, 1502–1512. o.
217. Macartney: i. m. 147–148. o. A Foreign Office propagandája már a Turnu Severin-i tárgyalások idején is a magyar követelésekkel szembeni román ellenállásra buzdított, és németellenes megfontolásokból Iuliu Maniu hatalomra kerülését támogatta. (Dobrinescu – Pătroi: i. m. 75. o.)
218. Bán D. András: i. m. 209. sz. jegyzet, 107. o.
219. Varga E. Árpád: *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. Jegyzetek Erdély és a kapcsolt részek XX. századi nemzetiségi statisztikájának történetéhez.* Budapest, 1992, Regio – MTA Történettudományi Intézet /Regio-könyvek, 10. Kisebbségi Könyvtár/, 145. o., valamint Fogarasi: i. m. 4. o. Ugyanezen

- népszámlálás nemzetiségi adatai: 1,380 millió magyar (53,6%) és 1,029 millió román (39,9%). Észak-Erdély etnikai összetétele kapcsán Csatári az alábbi adatot emeli ki: 42% magyar, 48% román. (Csatári: i. m. 31. o.) Teleki Pál miniszterelnök korabeli becslése a visszatért terület etnikai megoszlásáról: 47% magyar, 44,5% román. (KN, 1939, VII. kötet, 1940. szeptember 4., 3. o.)
220. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 44., f. 256.; Simion: *Dictatul...* 363. o.; Muşat - Ardeleanu: i. m. 1268. o., vagy Ciachir, Nicolae: *Marile puteri și România, 1856-1947*. [A nagyhatalmak és Románia, 1856-1947.] București, 1996, Editura Albatros, 265. o. Nem derül ki, hogy e számadatok a nemzetiségre, vagy az anyanyelvre vonatkoznak-e.
221. Varga E.: *Népszámlálások...* 144. o.
222. Az 1930-1941 közötti természetes népszaporulat számadatait lásd Varga E. Árpád: *Nemzetiségi népességfejlődés és a magyarság lélekszámának alakulása Erdélyben 1920 és 1995 között*. <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd20-95.htm>
223. Uo. 6-7. o.
224. A második bécsi döntéstől 1944 februárjáig mintegy 200 000 dél-erdélyi magyar menekültről tudunk (A romániai menekültek főbb adatai az 1944. februári összeírás szerint. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1944. 9-12. sz., 398. o.). Észak-Erdélyből 1944 márciusáig több mint 220 000 román menekült el, közülük 28 000-en más vidékről származtak. (A.N.I.C., fond P.C.M., dosar nr. 677/1943-1944, f. 65.) A menekültkérdésről részletesen lásd L. Balogh Béni: Az erdélyi magyar menekültkérdés 1939 és 1944 között. *Regio*, 1999. 3-4. sz., 243-265. o.
225. Varga E.: *Népszámlálások...* 127. o.
226. Uő: *Nemzetiségi...* 6. o. Nemzetiségi ismérv szerint az észak-erdélyi magyarság bevallási nyeresége sokkal nagyobb volt az anyanyelvi alapon elkönyvelténél. (Uo. 6-7. o.)
227. Fogarasi: i. m. 9. o. A visszacsatolt rész törvényhatóságainak anyanyelvi és vallási megoszlását az 1910. évi magyar és az 1930. évi román népszámlálás adatai alapján lásd Thirring Lajos: *A visszacsatolt keleti terület. Terület és népesség...* 672-673. o.
228. Rónai: *A második...* 243. o.
229. Varga E. Árpád: *Városodás, vándorlás, nemzetiség. Adatok és szempontok az erdélyi városi térségek etnikai arculatváltásának vizsgálatához*. <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/varos.htm> 7. sz. táblázat, 13. o., valamint 14. o.
230. Uő : *Népszámlálások...* 99. sz. jegyzet, 126. o.
231. Thirring: *A visszacsatolt keleti terület. Terület és népesség...* 676. o.
232. Varga E.: *Népszámlálások...* 147-148. o.
233. Uo. 148. o.
234. A néhány hónap alatt bekövetkezett nagyarányú csökkenést, mint már említettük, a mintegy 100 000-nyi menekült távozása idézte elő.
235. Egy korabeli román statisztika szerint a bécsi döntés után 538 707 magyar nemzetiségű lakos maradt Romániában. Ugyanez a forrás az észak-erdélyi

- román nemzetiségűek számát 1 322 770-re teszi. (A.N.I.C., fond P.C.M., dosar nr. 677/1943-1944, f. 71.)
236. Varga E.: *Városodás...* 7. sz. táblázat.
237. Lásd pl. Rónai András: Erdély népességi viszonyai. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1939. 4. sz., 350-360. o.
238. Uő: *Tervek, javaslatok...* 224. o., Ablonczy: Teleki Pál. In *Trianon...* 25. o., illetve Bárdi: *A szupremácia...* 89. o. és 130. sz. jegyzet, 112. o.
239. A román Nemzetgazdasági Minisztérium korabeli adatai. (Arh. M.A.E., fond 71/România, vol. 16, f. 19-20.)
240. MOL K 69 1940 1. (A fenti adatok a szállítás, közlekedés, háztartási munka nélkül számított nemzeti jövedelemre utalnak.)
241. Farkasfalvy Sándor: A visszacsatolt keleti terület. Ipar. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1940. 8-9. sz., 728-729. o.
242. Uo. 729-730. o.
243. Szalay Zoltán: A visszacsatolt keleti terület. Bányászat és kohászat. Energia-viszonyok. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1940. 8-9. sz., 720. o.
244. Rónai: *A második...* 252-256. o.
245. Thirring: *A visszacsatolt keleti terület. Terület és népesség...* 677-678. o. Ugyanez az arány 1910-ben a trianoni területen Budapest nélkül 65, a felvidéki sávon 60, Kárpátalján 76,9%. (Uo. 677. o.)
246. Uo. 679. o.
247. Szöllősy Zoltán: A visszacsatolt keleti terület. Mezőgazdaság és állattenyésztés. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1940. 8-9. sz., 702. o.
248. Uo. 702-706. o.
249. Macartney: i. m. 142. o.
250. MOL K 64 1940 27/a I. 5145.
251. MOL K 69 1940 7/d.
252. Petrichevich-Horváth Miklós: A visszacsatolt keleti terület. Közlekedés. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1940. 8-9. sz., 752. o.
253. Bethlen Béla: i. m. 68-73. o., továbbá MOL K 69 1940 6/d. és MOL K 69 1940 7/d.
254. MOL K 69 1940 7/d. Észak-Erdély birtokbavételét követően egy ideig a magyar hatóságok nem szüntették meg a magyarországinál lényegesen magasabb adókat; egy vagon lisztnél a különbözet pl. 400 pengőt tett ki. (PIL 878. f. 8. cs. 258. ö. e.)
255. Halmosy: i. m. 489. o.
256. Lásd *DIMK*, V. kötet, 336. sz. irat.
257. Groza, Petru: *A börtön homályában. Malmaison, 1943-1944 telén.* Budapest, 1986, Gondolat Kiadó /Közös dolgaink/, 162-163. o.
258. A kifosztott, s ezért az ürességtől „kongó”, de amúgy sem túl gazdag Észak-Erdély visszatértére a korabeli néphumor is utalt: „*A magyarok új gyarmatot kaptak – kongó Erdélyt*”. (PIL 878. f. 8. cs. 258. ö. e.)
259. MOL K 63 1940 27/7. 2.
260. MOL K 69 1940 7/d.
261. PIL 878. f. 8. cs. 258. ö. e.

262. Lásd Gagyi: i. m. 77–89. o.
263. MOL K 610 XII. IV/1, továbbá MOL K 610 XII. V/4 és MOL K 610 XII. VII/1.
264. MOL K 610 XII. VII/1.
265. A.N.I.C., fond P.C.M., dosar nr. 139/1942, f. 4–7.
266. MOL K 610 XII. V/3 és MOL K 610 XII. V/6.
267. Lásd Bulla Béla: Az új országgyarapodás. *Magyar Szemle*, 1940. október, 230–240. o., továbbá Thirring Lajos: A visszacsatolt erdélyi és keletmagyarországi terület. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1940. 7. sz., 551–554. o.
268. Dinu C. Giurescu szerint az összvesztesség 99 926 km² és 6 millió 829 ezer lakos volt (Giurescu: i. m. 33–34. o.), Nicolae Ciachir 101 129 km²-ről és 6 millió 821 ezer lakosról tud. (Ciachir: i. m. 266. o.)
269. Georgescu: i. m. 231–232. o.
270. Ormos: *Magyarország...* 224. o.
271. Czettler: i. m. 166. o.
272. Romsics: *Magyarország története...* 247. o., továbbá Gergely – Pritz: i. m. 134. o.
273. Lásd Szász: *A románok története...* 150–152. o.
274. Georgescu: i. m. 234. o.
275. A Führer 1944. március 23-án tett is erre nézve egy szóbeli ígéretet Antonescunak (*Hitler hatvannyolc...* 1. kötet, 78. o.), de ennek nem lettek gyakorlati következményei.
276. Lásd pl. Csatári: i. m. 33–34. o. Lényegében ezt a következtetést vonja le Simion Aurică román történész is. (Simion: *Dictatul...* 376. o.)
277. Macartney: i. m. 146. o.; Czettler: i. m. 164. o.
278. Szegedy-Maszák: i. m. 1. kötet, 324. és 328–329. o.
279. Erre vonatkozóan lásd Mungiu-Pippidi, Alina: *Transilvania subiectivă*. [Szubjektív Erdély.] București, 1999, Humanitas, 117–125. o.
280. Minderről újabban Fülöp Mihály – Vincze Gábor: *Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről (1945–1947)*. H. n., 1998, Teleki László Alapítvány. Fülöp Mihály bevezetője, 8–18. o.